

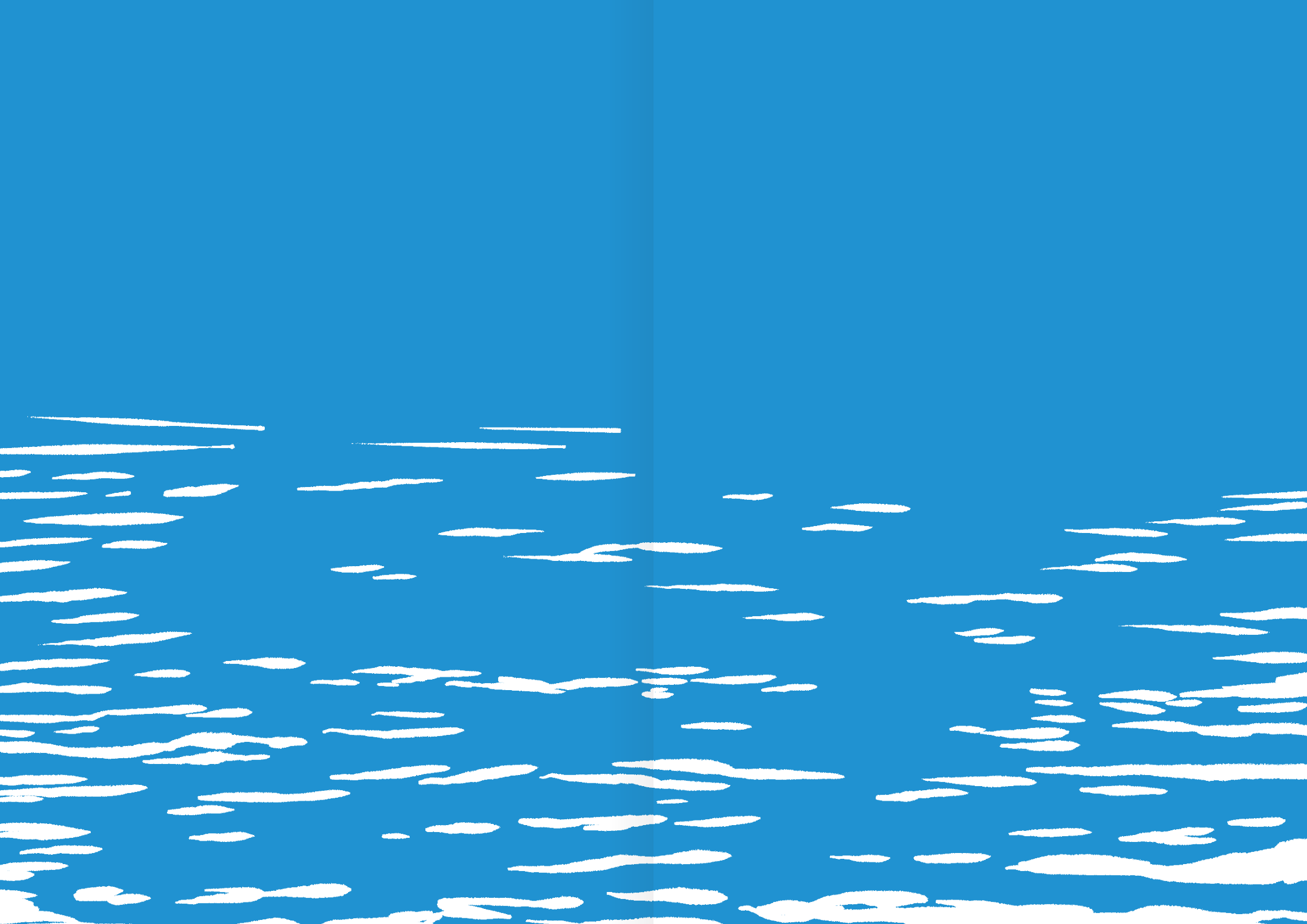
UCHVACOVÁNÍ VODNÍCH ZDROJŮ (WATER GRABBING)

**NADACE
ROSY
LUXEMBURGOVÉ**

JAKO PROBLÉM

A REMUNICIPALIZACE (DEPRIVATIZACE)

JAKO JEHO ŘEŠENÍ

The publication is supported by Rosa Luxemburg Stiftung e.V., zastoupení v České republice. The authors alone are responsible for the content provided; the positions presented in these texts do not necessarily represent the points of view of the foundation.

Publikace byla podpořena nadací Rosa Luxemburg Stiftung e.V., zastoupení v České republice. Za obsah jsou plně odpovědní autoři; postoje prezentované v textu nemusí nutně představovat stanovisko nadace.

Text © Anna Kárníková, Satoko Kišimoto,
Emanuele Lobina, Olivier Petitjean
© Rosa-Luxemburg-Stiftung e.V.,
zastoupení v České republice, 2020
ISBN 978-80-907997-5-2

UCHVACOVÁNÍ VODNÍCH ZDROJŮ (WATER GRABBING)

JAKO PROBLÉM

A REMUNICIPALIZACE (DEPRIVATIZACE)

JAKO JEHO ŘEŠENÍ

OBSAH

1

0 publikaci

ANNA
KÁRNÍKOVÁ

10

2

Co je „uchvacování vody“?

SATOKO
KIŠIMOTO

14

3

Výzva k progresivní vodohospodářské politice

EMANUELE
LOBINA

52

4

Návrat vody do veřejných rukou prostřednictvím remunicipalizace

SATOKO
KIŠIMOTO,
OLIVIER
PETITJEAN,
EMANUELE
LOBINA

58

1 O publikaci ANNA KÁRNÍKOVÁ

Konflikty o využívání omezených přírodních zdrojů provázejí lidské civilizace odnepaměti, ať už se jednalo o půdu, vodu, fosilní paliva či drahé kovy. Kvůli mocenské asymetrii, která je v těchto konfliktech výrazně přítomná, se však prosadilo používání přiléhavějšího termínu „uchvacování zdrojů“ (*resource grabbing*). Pro českou debatu je příznačné, že pro anglické *grabbing* nemá usazený termín (často se používá mocensky neutrální a tedy zavádějící termín „zábor“), pokud se již s fenoménem uchvacování setkáváme, pak zejména se zaměřením na uchvacování půdy (*land grabbing*). Cílem této publikace je proto české publikum seznámit s fenoménem uchvacování vodních zdrojů a zprostředkovat mezinárodní diskusi o nejefektivnějších způsobech jeho řešení.

Publikace navazuje na dvě online diskuse s mezinárodním obsazením k tématům uchvacování vodních zdrojů a remunicipalizace jako nástroje narovnání, které pod hlavičkou Rosa-Luxemburg-Stiftung proběhly v listopadu roku 2020 (jejich záznamy jsou dostupné na <http://bit.ly/VodaRLS2020>).

Současné století vneslo do těchto konfliktů nové mechanismy i novou dynamiku – za uchvacováním dnes stojí především ekonomický zájem přetavit zdroje vody do formy soukromého vlastnictví (komodifikace a privatizace), vytváření nových forem financionalizace v souvislosti se zvyšujícím se tlakem na vodní zdroje (finanční instituce již dnes nabízí futures na vodu, mj. z roztávajících ledovců), nová je také globalizovaná povaha uchvacování, na němž se často podílí korporace z globálního Severu, stále více ale také z globálního Jihu (např. operace brazilského agrobyznysu v Mosambiku).

S tím, jak bude voda v některých státech ubývat (ve státech Perského zálivu se vyčerpání vodních zdrojů očekává již v příštích zhruba 20 až 25 letech), přenáší se tlak na vodní zdroje (zejména v souvislosti s produkcí potravin) do dalších zemí. Propojenost spotřeby a tlaku na globální vodní zdroje dobře ukazuje ukazatel tzv. virtuální vody, který zachycuje, kolik vody spotřebováváme skrze různé produkty (např. na kg hovězího masa vyprodukovaného v USA nebo v Evropě se spotřebuje až 15 tisíc litrů vody, zčásti „importovaných“ ze zemí globálního Jihu

skrze krmiva). Tlak na uchvacování zdrojů sílí spolu s globálním úsilím o dekarbonizaci, která je v klíčovém sektoru energetiky závislá na technologiích vyžadujících suroviny včetně vzácných kovů a využití vodní energie.

První část publikace rozebírá právě tuto dynamiku a poskytuje ucelený pohled na problematiku uchvacování vodních zdrojů. Ve svém závěru se věnuje také cestám, jak se uchvacování vodních zdrojů bránit, ať již nastavením efektivního a spravedlivého systému jejich správy nebo z pozice občanského sektoru. Protože právě veřejné vlastnictví vodní infrastruktury je velkým tématem i v České republice, věnuje se druhá část publikace procesu, který navrácí vlastnictví a správu vodních zdrojů do veřejných rukou a je v současné době považován za nejefektivnější – remunicipalizaci. Pro představení tohoto přístupu včetně praktických doporučení pro osoby v rozhodujících pozicích jsme proto zařadili dva texty panelistů, doplněné o poznámky jejich kolegů, kteří se debat v listopadu účastnili.

Remunicipalizace, tedy převzetí vodárenství do veřejného vlastnictví (deprivatizace), je výrazným trendem posledních dvou desetiletí, a to jak na globálním Jihu, tak Severu. Je reakcí na nenaplněné sliby, že soukromí majitelé či provozovatelé nebo partnerství soukromého a veřejného sektoru zajistí levnější a kvalitnější služby. Právě remunicipalizace pak obcím, ale také regionům nebo státům, umožňuje promítnout do správy vodních zdrojů kolektivní představu o rozvoji a nároky spojené se sociální spravedlností a environmentální udržitelností.

Ani vodárenství v Česku nezůstalo vůči představám o nadřazenosti soukromého vlastnictví a efektivitě soukromé správy imunní. Postup privatizace vodárenství v Česku po roce 1989 a její dopad na veřejné rozpočty a obyvatele zachycuje publikace české pobočky Transparency International z roku 2009 (*Privatizace vodárenství v České republice: kam odtékají zisky?*). Je zajímavé, že publikace nabízí jako řešení problémů spojených s privatizací aktivnější roli regulátora, deprivatizaci však jako řešení vůbec nezvažuje. Na tom je možné pozorovat velký posun, který v uvažování o vlastnictví a správě v posledních zhruba 10 letech nastal a který se formou

tohoto sborníku snažíme zprostředkovat i českému publiku. I v Česku totiž v posledních letech můžeme sledovat sílící trend deprivatizace – pustila se do něj Praha, proběhnul v Plzni a v dalších městech a obcích. Máme o něm však jen útržkovité informace z médií a neexistuje jeho reflexe a koncepční uchoopení pro budoucí kroky ať už na úrovni jednotlivých obcí nebo vlády. Právě takový rámec chceme formou předložené publikace nabídnout.

2

Co je „uchvacování vody“?

SATOKO
KIŠIMOTO

Uchvacování vody označuje situaci, kdy silní hráči získávají kontrolu nad vodními zdroji, popř. je přerozdělují ve svůj prospěch na úkor dosavadních (ne)evidovaných místních uživatelů či ekosystémů, na nichž je založeno živobytí těchto uživatelů. Jde o ovládnutí rozhodovacích pravomocí ve vztahu k vodě, včetně pravomoci rozhodovat o tom, jak a k jakým účelům budou vodní zdroje využívány nyní i v budoucnu.

Uvažujeme-li o uchvacování jako o způsobu získání kontroly, znamená to, že se neomezujeme na úzkou, procesní definici „uchvacování“ jakožto „protiprávního přivlastnění“, jelikož prostředky, které slouží novým silným aktérům k získání a udržení přístupu k vodním zdrojům a jejich využití, často zahrnují prvky, které sice jsou legální, nelze je však považovat za legitimní.

Výsledná trajektorie změn často znamená vyvlastňování a ekologické škody. Nové ekonomické a environmentální uspořádání v mnoha případech ignoruje hydrologickou komplexnost místní krajiny danou tokem vody. Z transformace vodní soustavy vyplývají nerovnoměrné sociálně-ekologické dopady, přičemž často nejvíce ztrácí obyvatelstvo, které již beztak bylo chudé a marginalizované. Nevhodné hospodaření s vodou dále narušuje schopnost krajiny zadržovat vodu a její hydrologické cykly, působí jako další stresový faktor na křehké ekosystémy a zrychluje procesy desertifikace, úbytku ryb apod.

Uchvacování vody nepředstavuje nic nového. Voda vždy byla do určité míry zdrojem, o který se bojovalo, a konflikty a války o vodu se odehrávaly v průběhu celých lidských dějin. Současná vlna uchvacování má s dřívějšími případy uzurpace zdrojů a veřejných statků mnoho společného, liší se však v tom, že mechanismy přivlastňování a přeměny vodních zdrojů na soukromé zboží jsou mnohem pokročilejší a nabírají globálnější ráz. Voda dnes hraje hlavní roli v rámci globálního uchvacování zdrojů, které vychází z procesů komodifikace, privatizace a rozsáhlé akumulace kapitálu.

2. V JAKÉM ROZSAHU SE UCHVACOVÁNÍ VODY ODEHRÁVÁ?

K uchvacování vody dochází v podobě řady aktivit, které se dotýkají potravinářství, energetiky, nerostných surovin či klimatu. Od velkých zemědělských aktivit a projektů v oblasti biopaliv, přes těžební průmysl, hydroenergetické projekty až po privatizaci služeb zaměřených na úpravu pitné vody a kanalizace má uchvacování vody de facto globální charakter a zároveň postupně zasahuje do nových ekologických sfér, např. se týká vody z ledovců. Proto lze hovořit o „globálním uchvacování vody“, které se sice odehrává na místní úrovni, ale zároveň překračuje národní hranice a spojuje různorodé snahy o ovládnutí vodních zdrojů lidmi napříč globálním Severem a Jihem.

Globální rozměr uchvacování vody zahrnuje soubor vzájemně provázaných komplexních vztahů, které nám pohled na věc často znesnadňují. Zprvu se jedná o hydrologický rozměr, kam spadá souvislost mezi povrchovou a podzemní vodou a meziroční variabilita v oblasti vody a rozlišení na „modrou“ a „zelenou“ vodu.¹ Zadruhé jde o ekologické souvislosti, jelikož vodní systémy zahrnují širokou škálu ekologických kontextů včetně záplavových oblastí, vnitrozemských řek, sladkovodních jezer, polopouští a pouštních regionů, pobřežních území, mokřadů a příměstských oblastí. Zatřetí je zde právní a administrativní rovina, zejména neostrá hranice mezi zákonnými a nezákonnými postupy, formálními a neformálními právy a nejasné správní hranice a jurisdikce a s tím související otázka různých modelů vlastnictví včetně veřejných statků a neformálních a soukromých způsobů vlastnictví půdy.

Tato komplexní struktura s ohledem na vodní soustavy a modely vlastnictví půdy nevyplývá jen z proměnlivých vlastností vody, ale také z těžko uchopitelné povahy uchvacování, nerovných mocenských poměrů, napjatých vyjednávacích procesů a nekompetentní politiky, která často vede k tomu,

¹ Zelenou kořenovou vodu mohou získávat z půdy pouze rostliny a půdní organismy. Je od půdy prakticky neoddělitelná. Modrá voda je naopak voda z vodních těles, jako jsou potoky, řeky atp. (pozn. editora)

že se voda stává předmětem sporů. Vzhledem k této komplexní povaze je obtížnější určit současné i budoucí dopady (pře)rozdělování, distribuce a kvality vody a zjistit, co lze považovat za případ „uchvacování“ a co nikoli. Uvědomit si a pochopit tyto komplexní vazby však představuje první krok k tomu, abychom porozuměli politické ekonomii uchvacování vody.

Navzdory tomu, jak obtížné je kvantifikovat a změřit rozsah tohoto fenoménu, je zřejmé, že k uchvacování vody dochází na celém světě, v různých politických, socioekonomických a ekologických situacích a v mnoha podobách a pod rozličnými záminkami.

3. JAK UCHVACOVÁNÍ VODY PROBÍHÁ?

Uchvacování vody má mnoho různých podob a využívá různé prostředky. Může zahrnovat prosté vyvlastnění (ne)evidovaných uživatelů násilným přisvojením, delegitimizací nároků zakotvených v legislativě či tržní mechanismy. V některých případech je uzurpace vody jednoznačně protiprávní a znamená porušení příslušných právních předpisů daného státu. V jiných případech je „zcela legální“, přestože postrádá legitimitu. Uchvacování vody často využívá složitost právní úpravy vodních práv v zájmu vlastních cílů. Například v Ghaně, kde byly odděleny systémy správy půdy a vodních zdrojů, se investorům podařilo získat vodní zdroje pro pěstování biopaliv bez ohledu na předchozí místní uživatele.² Právní pluralismus může být prospěšný, nebo může být naopak překážkou, ve většině případů však je pro místní uživatele obtížné své nároky ubránit.

Pro analýzu různých způsobů, jak k uchvacování vody dochází, může posloužit rámec, který

² Williams T. O., B. Gyampoh, F. Kizito a R. Namara (2012) 'Water implications of large-scale land acquisitions in Ghana', *Water Alternatives*, 5(2): 243–65.

vytvořili Boelens, Gaybor a kol.³ Tito autoři identifikují čtyři různé „roviny konfrontace“. První rovina zahrnuje přímý zápas o přístup, přivlastnění a koncentraci: jde o to, kdo je schopný vodní zdroje uchvátit. V údolí Ica v Peru ovládá třetinu veškeré vody 0,1 % největších uživatelů – velkých zemědělských exportérů, zatímco drobní zemědělci, tvořící 71 % uživatelů údolí, mají přístup pouze k 9 % vody.⁴ Druhá rovina se týká schopnosti určovat náplň pravidel, práv a legislativních norem týkajících se distribuce

³ Boelens, R. a kol. (2014) 'Water grabbing in the Andean region: illustrative cases from Peru and Ecuador', in M. Kaag a A. Zoomers (eds.) *The Global Land Grab, beyond the hype*, London: Zed books, s. 100-116.

⁴ Tamtéž

a rozdělování vody. Například rozvoj vodní energetiky v Turecku je možný díky neoliberálním reformám, na jejichž základě se soukromým společnostem uděluje exkluzivní práva přístupu ke stovkám řek a potoků.⁵ Takový případ souvisí s třetí rovinou, jež zahrnuje výkon zákonných pravomocí: kdo má právo podílet se na tvorbě vodohospodářských zákonů a předpisů. Například rozhodovacím pravomocím v rámci různých mezinárodních uskupení a orgánů podílejících se na tvorbě politik v oblasti správy vodních zdrojů stále více dominuje podnikový sektor na úkor hlasu občanské společnosti. Poslední konfrontační rovina se týká diskurzu: jaké způsoby vyjadřování a praktiky se uplatňují při formulování vodních práv a právních předpisů a jakým způsobem zpravidla probíhá konceptualizace otázek souvisejících s vodou? V oblasti stanovování pravidel pro rybolov jsou za hlavní problémy nekriticky považována „fakta“ o nadměrném odlovu malými rybáři a neexistence jasných soukromých vlastnických práv, ačkoli se zdaleka nejedná o neutrální pohled a zjevně působí jako agenda, která určuje konkrétní řešení.

Výše uvedený rámec naznačuje, jakým způsobem různé aspekty hydropolitických režimů společně přispívají k zákonné, mimozákonné a nezákonné akumulaci vodních zdrojů v rukou několika málo osob.

4. KDO SE DOPOUŠTÍ UCHVACOVÁNÍ VODY?

Uchvacování vody téměř ve všech případech určitým způsobem umožňuje stát, v němž k němu dochází. Řada vlád i úředníků státních orgánů má z nejrůznějších důvodů konkrétní zájmy na velkých investicích, které vedou k tomu, že státní organizace kreativně reformují, ohýbají či nově interpretují stávající pravidla a předpisy, které by naopak měly uchvacování vody znemožňovat.

Vedle státu se globálního uchvacování vody účastní celá řada různých starých i nových aktérů. Jedná se mimo jiné o specializované investiční

⁵ M. Islar (2012), 'Privatised hydropower development in Turkey: a case of water grabbing?', *Water Alternatives*, 5 (2): s. 376–391.

fondy zaměřené na vodu, které chtějí profitovat ze zpeněžování vody a její transformace na ekonomický statek, který získává na hodnotě spolu s tím, jak se voda stává stále více vzácností. Zároveň jde o celou řadu nadnárodních korporací včetně velkých soukromých vodních společností, zemědělských podniků a těžebního průmyslu.

Uchvacování vody také zahrnuje všechny aktéry, jejichž aktivity a zisky vycházejí z obchodování s „virtuální vodou“. Koncept „virtuální vody“ se používá k měření množství vody, která je nutná k výrobě, zpracování a prodeji zboží. Například podle odhadů je na výrobu jednoho kilogramu pšenice potřeba 1 000 litrů virtuální vody, zatímco na produkci jednoho kilogramu hovězího masa v Evropě či Americe při využití sóji dovážené z rozvojových zemí se spotřebuje až 15 000 litrů virtuální vody.⁶ Toto obchodování s virtuální vodou rychle mění vodní soustavy, na nichž závisí obživa místního obyvatelstva, a které rychle nabývají nadnárodní ráz. Významně také otevírá debatu o tom, kdo jsou ti, kteří se uchvacování vody dopouštějí, a to na základě pochopení složitých souvislostí mezi uspokojováním poptávky po vodě v jednom regionu a vytvářením tlaku a nedostatku vody v jiném regionu.

Například se předpokládá, že v zemích Perského zálivu dojdou během nadcházejících tří desetiletí obnovitelné vodní zdroje. Vzhledem k vyčerpání zásob sladké vody tudíž Saúdská Arábie, někdejší čistý exportér pšenice, plánovala do roku 2016 zrušit domácí produkci této obiloviny.⁷ Ztrátu vlastní výroby potravin chce přitom kompenzovat získáním zemědělské půdy v zahraničí, čímž se tlak na vodní zdroje v souvislosti se zemědělskou výrobou přesune do jiných zemí. Podobnou strategii pravděpodobně přijmou i další země s nedostatkem vody, které budou usilovat o zajištění přístupu k zásobám vody

6 Keulertz, M. (2012) 'Drivers and actors in large-scale farmland acquisitions in Sudan', LDPI Working Paper 10.

7 Smaller C. a H. Mann (2009) A thirst for Distant Lands: Foreign Investment in Agricultural Land and Water. Winnipeg: International Institute for Sustainable Development.

a řešení nedostatku vlastní vody a potravin obchodováním s virtuální vodou.

5. JAKÉ HLAVNÍ FAKTORY PŘÍSPÍVAJÍ K UCHVACOVÁNÍ VODY?

Podíváme-li se na samotnou podstatu věci, uchvacování vody je projevem ekonomického modelu rozvoje, kdy akumulace kapitálu souvisí se získáváním kontroly nad zásobami přírodních zdrojů, které jsou levné a hojně dostupné, včetně potravin, vody a energie. Zabírání vodních zdrojů je tudíž součástí nových výrobních modelů a souvisejících obchodních a investičních systémů. Na tomto základě lze identifikovat pět klíčových faktorů, které podněcují novou vlnu uchvacování vody.

Zprvým změny fungování světových trhů s potravinami vyvolaly nový zájem o získávání půdy a vodních zdrojů pro potřeby zemědělské výroby. Výsledkem byl bouřlivý rozvoj velkoobchodu s půdou v souvislosti s obhospodařováním tisíců hektarů půdy s monokulturami potravinářských plodin, které spotřebovávají až desetkrát více vody než zemědělské systémy založené na biodiverzitě.

Zadruhé vedou rostoucí ceny ropy a obavy, že jsme dospěli do období „rovného zlomu“, k rozmachu biopaliv, která v rámci výrobního cyklu vyžadují velké množství vody. Nežádoucí účinky mohou mít i další strategie v oblasti obnovitelných energií. Značné sociální a environmentální dopady mohou mít velké vodní elektrárny vyžadující výstavbu (obřích) přehrad a ovlivňující celá povodí vodních toků.

Zatřetí rostoucí poptávka po surovinách podtrhuje pokračující rozvoj těžebního průmyslu a velkých těžebních projektů. Značnou hrozbu s ohledem na vyčerpání a znečištění vody představují zejména nové technologie, jako je hydraulické štěpení (frakování).

Začtvrté tržní řízení vodních zdrojů, zejména privatizace vodních a vodovodních systémů a služeb, ohrožuje v řadě rozvojových zemí přístup chudých a marginalizovaných skupin obyvatelstva k vodě.

Pátým klíčovým faktorem je financionalizace vody. Ta zahrnuje rozvody, infrastrukturu i samotné vodní zdroje. K omezení komunitních práv a přístupu k vodním zdrojům může docházet v důsledku systémů

mů obchodování s uhlíkem a vyrovnávacích opatření souvisejících s vytvářením chráněných oblastí, u nichž probíhá přeměna na finanční produkty.

V neposlední řadě je důležité mít na paměti, že faktory vedoucí k uchvacování vody jsou často vzájemně provázány. Souvislosti mezi potravinami, krmivy, dřevem a nerostnými surovinami se odrážejí ve vzniku nových agroprůmyslových komplexů a globálních komoditních hodnotových řetězců. Jedním z příkladů je vzestup tzv. flexibilně využitelných komodit (flex crops, flex trees), což má přímé dopady na využívání půdy a vody.

6. JAKÁ JE SOUVISLOST MEZI UCHVACOVÁNÍM VODY A PŮDY?

Uchvacování půdy a vody spolu úzce souvisí. V rané literatuře věnované záborům půdy sice uchvacování vody nebylo vždy tematizováno, dnes si však tato otázka získává stále větší pozornost. Východiskem je přitom poznatek, že je obtížné, ne-li nemožné, provést zábor půdy, aniž by došlo k uchvacení vodních zdrojů, a naopak.

Investor, který ovládne určité území, obvykle získá i příslušné vodní zdroje. Například v Mali a Súdánu si investoři zajistili neomezený přístup k libovolnému množství vody.⁸ Někteří mezinárodní investoři nabízejí příslib výstavby vodní infrastruktury za nabytí či pronájem půdy. Například libyjská vláda postavila zavlažovací kanál výměnou za 100 000 hektarů půdy v Mali.⁹ Hydroenergetické projekty v Indii, Brazílii či podél Mekongu obvykle znamenaly hromadné vystěhování lidí, jejichž půda měla být zaplavena. V takovém případě je voda klíčovým faktorem při záborech půdy – stává se

motivací i cílem a určuje, která půda je z hlediska investic atraktivní a která nikoli.

Z toho vyplývá, že investoři vyhledávají v první řadě zemědělskou půdu, která disponuje vodou potřebnou k produkci. Tato skutečnost vyvrací různá pojednání o záborech půdy, která uvádějí, že zabíraná půda je „marginální“, „neúrodná“ či „nevyužívaná“, resp. „málo využívaná“. Tato argumentace se používá zejména tehdy, je-li třeba ospravedlnit komerční velkovýrobu biopaliv; předpokládá se, že energetické plodiny se soustředí na „marginální“ či „neúrodné“ území a nebudou soutěžit s potravinářskými plodinami o nejkvalitnější půdu. Ve skutečnosti je však tato půda jen málokdy marginální a buď ji už využívají drobní i velcí výrobci nebo je vysoce kvalitní a napojená na zavlažovací systémy či alespoň umožňuje odebírat sladkou vodu z říčních systémů či zdrojů podzemní vody. Z této úvahy vyplývá zásadní otázka, zda je voda skutečně „dostupná“ – tento předpoklad často vede k neudržitelným odběrům, což snižuje kvalitu půdy, prohlubuje konkurenci mezi různými způsoby využití a vede k nerovnoměrnému přerozdělení vody v neprospěch stávajících uživatelů.

Tak tomu například bylo v případě projektu „ProCana“ zaměřeného na výrobu ethanolu z cukrové třtiny na území o rozloze 30 000 hektarů v Mosambiku, který by z přehrady Massingir vyžadoval odběr obrovského množství vody na zavlažování. Autoři projektu sice tvrdili, že rezervy vody pokryjí spotřebu, nezávislá studie však ukázala, že zásoby vody stačily pouze na pokrytí 60 % potřebného množství a navíc by byly výrazně ohroženy dodávky vody u samozásobitelských zemědělců a chovatelů dobytka, kteří se nacházejí dále po proudu.¹⁰

Mezi akumulací půdy a vody nemusí být nutně přímá úměra. Silní investoři mohou akumulovat vodu tím, že si zajistí přístup k vodním zdrojům

⁸ Provost, C. (2011) 'Africa's Great "Water Grab": The Guardian <http://www.guardian.co.uk/global-development/poverty-matters/2011/nov/24/africa-water-grab-land-rights> 2012.

⁹ HLPE (2011) 'Land Tenure and International Investments in Agriculture. A Report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security.' Rome.

¹⁰ Borras, S. M., Fig, D., Monsalve Suarez, S. (2011) 'The Politics of Agrofuels and Mega-land and Water Deals: Insights from the ProCana case, Mozambique.' K dispozici zde: <http://www.tni.org/paper/politics-agro-fuels-and-mega-land-and-water-deals>.

a infrastrukturu, která se nachází jinde než na jejich pozemcích. Například v údolí Ica v Peru si zemědělské podniky obstarávají vodu prostřednictvím různých strategií: jedna společnost čerpá vodu na svá pole z 22 studní, které zakoupila od drobných zemědělců; jiná společnost vlastní 20 studní, které se nenacházejí na jejich pozemcích.¹¹ Podobně v níže položeném údolí řeky Piura postavil velký agroexportní podnik na jejím strategickém bodě obří přečerpávací stanici s kanály a umělými jezery, která jsou obehnaná ostnatým drátem a střežena ozbrojenci.¹² Uchvacování vody tedy může svým rozsahem výrazně překračovat příslušný zábor půdy.

7. JAK SOUVISÍ UCHVACOVÁNÍ VODY S TĚŽEBNÍM PRŮMYSEM?

Poptávka po neobnovitelných surovinách je navzdory známým negativním sociálním a environmentálním dopadům těžby vyšší než kdy dříve. Důvodem jsou ekonomické faktory, mimo jiné vzestup nových kapitálových center a významných akterů v oblasti výroby a spotřeby v zemích globálního Jihu. Naopak v regionech globálního Severu hraje roli záliba v moderní elektronice, která ve stále větší míře využívá vzácné a cenné nerosty. Nové politické režimy zejména v Jižní Americe dnes propagují těžební činnost jako klíč k národnímu rozvoji a získání příjmů z vývozu. Výsledkem je bouřlivý rozmach těžby fosilních paliv a průmyslových nerostů a kovů, tedy těžebního průmyslu obecně, a to jak s ohledem na geografické rozšíření (zasažení nových regionů včetně Arktidy a hlubinných oblastí oceánů), celkový rozsah (nutností je neustálé rozšiřování těžby, jelikož snadno dostupných zásob ubývá) i zdroje, které jsou předmětem zájmu (nekonvenční zemní plyn, nové vzácné kovy).

Je dobře známo, že těžební průmysl spotřebovává velké množství vody: například k vytěžení a vyprání jedné tuny uhlí je potřeba 24 van plných

¹¹ Boelens, R. a kol. (2014).
¹² Van der Ploeg, J. D. (2008) *The New Pleasuries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*. London and Sterling: Earthscan.

vody.¹³ Poptávka po těžbě surovin poměrně často naráží na ekologické limity. Například přibližně 95 % uhlí v Číně se těží pod zemským povrchem, přičemž se do značné míry využívá podzemní voda.¹⁴ Ještě závažnější je skutečnost, že 53 % čínských zásob uhlí se nachází v oblastech s nedostatkem vody a 30 % v regionech s výrazným nedostatkem vody.

Řada těžebních projektů je spojena se změnami způsobu využití vody a vlastnických modelů, což lze chápat jako určitou formu uchvacování vody. V hornictví a těžbě zemního plynu se často stává, že silní aktéři získají vliv na úpravu hospodaření s místními vodními zdroji a následně (ne)přímo omezí dostupnost vody pro dosavadní uživatele či marginalizované skupiny. Zároveň tak dochází k nežádoucím transformacím vodních soustav v důsledku vyčerpání a znečištění vodních zdrojů. V mnoha případech byly zaznamenány snahy udržet si kontrolu nad vodou navzdory tlaku průmyslových aktérů v souvislosti s těžební činností. Nové nebezpečí představuje tzv. hydraulické štěpení, které bývá též označováno jako frakování. Jedná se o rychle se rozvíjející technologii pro těžbu nekonvenčního, těžko přístupného zemního plynu. Frakování s sebou přináší znepokojivé změny ve využívání vody. Dochází totiž ke změnám úpravy přístupu k vodě a řízení vodních zdrojů ve prospěch velkých ropných a plynárenských společností.

V důsledku hydraulického štěpení je vodní systém ohrožen odkloněním, vyčerpáním či znečištěním vod, a tím jsou ohroženi i místní obyvatelé, kteří jsou na tomto vodním systému závislí. Takové případy byly zaznamenány zejména v souvislosti s průmyslovými projekty zaměřenými na frakování v nejsušších mexických státech Nuevo León a Coahuila, podél Nilu v Egyptě, v jihoafrické poušti Karu a v čínské provincii Šen-si, která byla beztak sužována nedostatkem vody. Nemluvě o tom, že polovina veškerého hydraulického štěpení v USA

¹³ Tan, D. (2014) China's future energy security will depend on water. K dispozici zde: <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/6693-China-s-future-energy-security-will-depend-on-water>.

¹⁴ Tamtéž.

probíhá ve státech s výrazným nedostatkem vody.¹⁵ Proces frakování je velmi náročný na spotřebu vody. Vyžaduje miliardy litrů vody, které se musí smísit s vysoce toxickými chemikáliemi. Množí se popsané případy kontaminace vodních toků, ať již v důsledku nechtěných podzemních úniků během těžby či nevhodného nakládání s odpadními vodami.

8. JAKÁ JE SOUVISLOST MEZI UCHVACOVÁNÍM VODY A HYDROENERGETICKÝMI PROJEKTY?

Další rovinu globálního uchvacování vody představuje vodní energetika. Ačkoli míra výstavby velkých přehrad za účelem výroby vodní energie v průběhu let kolísá, z dlouhodobého hlediska zažívá rozmach. Zatímco v roce 1950 existovalo pouze 10 obřích přehrad, v roce 1995 jich bylo již 305.¹⁶ Ve stejném období se celkový počet velkých přehrad skokově zvýšil z 5 000 na 40 000. Na celém světě muselo kvůli výstavbě přehrad opustit své domovy 40 až 80 milionů lidí.

Zájem o velké říční přehrady je součástí „rozvojových“ balíčků, které tradičně propaguje Světová banka. V uplynulých 65 letech Banka financovala po celém světě téměř 600 přehrad pomocí úvěrů a záruk v celkové výši zhruba 100 miliard USD.¹⁷ Tyto projekty za sebou zanechávají spoušť. Jako příklad lze uvést kmen Tonga, který byl v 50. letech 20. století nucen opustit své území kvůli výstavbě přehrady na řece Kariba tekoucí mezi Zambií

¹⁵ Ceres (2014) Hydraulic Fracturing & Water Stress: Water Demand by the Numbers. Boston: Ceres. K dispozici zde: <http://www.ceres.org/issues/water/shale-energy/shale-and-water-maps/hydraulic-fracturing-water-stress-water-demand-by-the-numbers>

¹⁶ Raina V. (2012) 'Dam Building: Who's "Backward" - Subsistence Cultures or Modern "Development"?', in D. Bollier a S. Helfrich (eds.) The Wealth of the Commons, a World beyond Market and States. Amherst (MA): Levellers Press.

¹⁷ Power4People Flyer. K dispozici zde: <http://www.internationalrivers.org/resources/take-action-power-4-people-8095>

a Zimbabwe a dodnes čeká na pomoc, guatemalské zemědělce domáhající se spravedlnosti za vraždy rodinných příslušníků, kteří protestovali proti přehradě Chixoy, či pobřežní obyvatelstvo v Pákistánu, na něž dolehly důsledky odvodňovacího projektu financovaného Světovou bankou, který vykazoval vážné nedostatky a způsobil záplavy a devastaci území.¹⁸

Rozmach obřích přehrad stále častěji financují noví aktéři, např. čínská, brazilská, thajská či indická národní banka, řada soukromých bank, investičních společností, exportních úvěrových agentur a regionálních rozvojových bank. V roce 2011 například brazilská vláda schválila výstavbu vodního díla Belo Monte. Má se jednat o třetí největší přehradní vodní elektrárnu, která odkloní 80 % toku řeky Xingu, jednoho z hlavních přítoků Amazonky, bude vyžadovat vystěhování více než 20 000 lidí a ohrozí přežití původního obyvatelstva a dalších tradičních komunit.¹⁹

Vlády často velké hydroenergetické projekty považují za nezbytné pro další ekonomický rozvoj. Klíčová otázka však zní, o čí ekonomický rozvoj se jedná. Brazilská vláda odůvodňuje vysokou cenu projektů, jako je Belo Monte, tím, že vodní energie je obnovitelná, vysoce účinná a po dokončení infrastruktury představuje její levný zdroj. Spuštění těchto projektů však provázela privatizace poskytovatelů energie, v jejímž rámci se vodní elektřina dostala do rukou velkých nadnárodních společností, například těžebních, metalurgických či maloobchodních konglomerátů, které nakupují energii až za desetkrát nižší ceny než běžné obyvatelstvo. Pro Brazilce se tak za posledních deset let zvýšily sazby za elektřinu o více než 400 %, ačkoli 80 % brazilské energie pochází z vodních elektráren.²⁰ Podobně

i přesto, že výstavba přehrad Inga 1 a Inga 2 na řece Kongo stála miliardy, využívají 85 % elektřiny v Demokratické republice Kongo spotřebitelé elektřiny s vysokým napětím, jako například těžební společnosti, zatímco více než 90 % obyvatel nemá k elektřině přístup.²¹

Vodní energie hraje taktéž významnou roli v čínské energetické strategii. Čína přitom už dnes ve výstavbě přehrad vévodí: polovina ze 45 000 velkých přehrad na světě se nachází v Číně a čínské společnosti se účastní více než 300 projektů výstavby přehrad v 70 různých zemích.²² Rozšiřování čínské hydroenergetické sítě se považuje za nezbytné k udržení ekonomického růstu. Značnou část potřebné energie si Čína zajišťuje investicemi do velkých vodních elektráren v jiných zemích na nižším toku řek, zejména v Laosu a v Kambodži, což však ohrožuje obživu mnoha uživatelů vody na nižších tocích, zejména pak drobných rybářů, jejichž každodenní úlovky sladkovodních ryb jsou nezbytné pro zajištění potravin v celém regionu. Uvádí se, že pokles rybolovu na Mekongu budou muset Laos a Kambodža kompenzovat investicemi do průmyslového, uhlíkově náročného chovu dobytka.²³ Uhlíková stopa Číny se investicemi do vodní energie nesnížuje, ale jednoduše se přesouvá do níže položených oblastí.

Logika obřích přehrad je sporná i po technické a ekonomické stránce. Rozsáhlá studie 245 přehrad postavených od roku 1934 v 65 zemích ukazuje, že náklady na výstavbu hrází překročily původní rozpočet v průměru o 90 % a u 8 z 10 projektů nastal časový skluz.²⁴ Nehledě na sociální a environmentální

18 International Rivers Network (2007) The World Bank's Big Dam Legacy. Berkeley: IRN.

19 International Rivers (2012) Belo Monte: Massive Dam Project Strikes at the Heart of the Amazon. Berkeley: IR.

20 MAB (2009) 'Water, Mining, Agribusiness and the Energy Model: For What? For Whom?' in Emanuelli M. S., J. Jonsen a S. M. Suarez (eds.) Red Sugar, Green Desert. FIAN International, FIAN Sweden, HIC-AL and SAL.

21 Leták Power4People.

22 Walker, B. (2014) Large dams don't make any sense, says study. K dispozici zde: <https://www.chinadialogue.net/blog/6804-Large-dams-don-t-make-economic-sense-says-study/en>

23 Eyler, B. (2013) China needs to change its energy strategy in the Mekong region. K dispozici zde: <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/6208-China-needs-to-change-its-energy-strategy-in-the-Mekong-region>.

24 Walker, B. (2014)

dopady se zdá, že obří přehrady nejsou ekonomicky životaschopné, a je nutné, aby byly jakožto součást energetické a rozvojové strategie zásadním způsobem přehodnoceny.

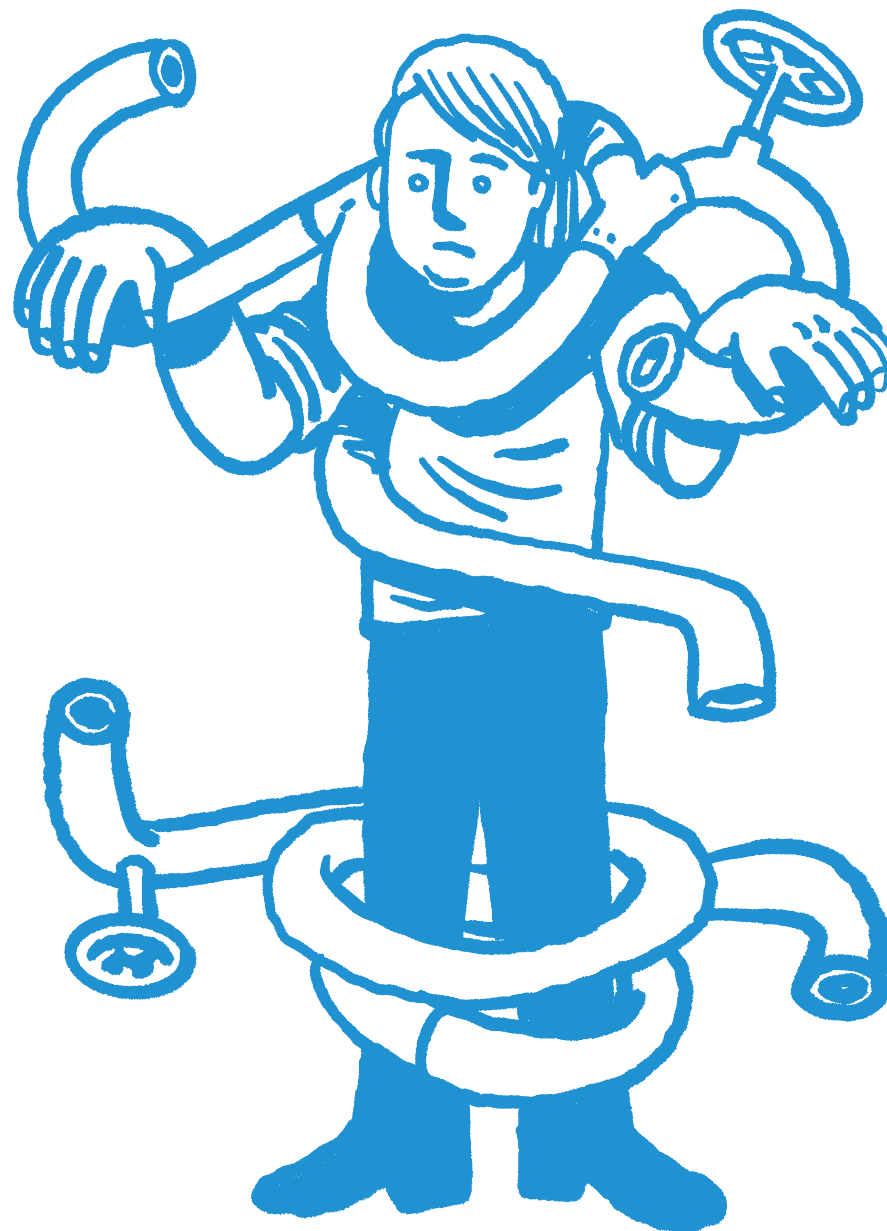
9. JAKÉ JSOU SOCIÁLNĚ-EKOLOGICKÉ DOPADY UCHVACOVÁNÍ VODY?

Obecně řečeno, zábory vody vedou k významné dvojí transformaci vodních ploch a s nimi spojených vlastnických vztahů k vodě směrem k novým uspořádáním, která zvýhodňují mocné aktéry a požadavky akumulace kapitálu. Výsledné přerozdělení vodních zdrojů znamená, že chudé a marginalizované skupiny obyvatel z odlehlých venkovských oblastí i velkých metropolí buď zcela přicházejí o přímý přístup k vodě nebo jsou jejich možnosti využívání vodních zdrojů zásadním způsobem omezeny.

Tyto změny bývají odůvodňovány ve jménu „rozvoje“. Rozvoj je však přitom často pojímán velmi úzce, tj. biodiverzita, voda, půda atd. jsou vnímány odděleně a oceňovány pouze ekonomickou hodnotou. Voda a další přírodní zdroje však nepředstavují toliko vstupy pro komodifikaci. Pro řadu místních komunit voda není jen výrobním činitelem, ale zároveň zdrojem obživy a je úzce provázána s jejich sociální a kulturní identitou. Různí aktéři – místní komunity, stát a investoři – tudíž často mají rozdílné představy o tom, co rozvoj znamená a jaké „výhody“ má dostupnost a využívání vody.

Uchvacování vody má zásadní důsledky pro základní lidská práva včetně práva na vodu, potraviny, zdraví, práci, sebeurčení a v případě původních obyvatel zvláštních práv na území, rodovou půdu a zdroje. Například v povodí řeky Cauca v Kolumbii vedlo etnický a rasově motivované uchvacování půdy a vody k vyvlastňování, zchudnutí a nucené migraci potomků obyvatelstva afrického původu.²⁵ Stát totiž nedokázal zajistit jejich práva a místo toho upřednostnil soukromé zájmy, přestože vedly k přímému porušení práv historicky marginalizovaných

²⁵ Velez Torres, I. (2012) 'Water Grabbing in the Cauca Basin: The Capitalist Exploitation of Water and Dispossession of Afro-Descendent Communities', *Water Alternatives* 5(2): 431–449.

etnických skupin. Tyto skupiny obyvatelstva proto v rámci svého odporu vyžadují, aby stát a soukromí investoři respektovali jejich životní prostor, a ukazují, jak je „území“ tvořeno interakcí mezi tradičními kulturami a krajinou. Tento životní prostor je třeba chápat ve všech sociálně-ekologických souvislostech a chránit jakožto ekonomický a kulturní základ místní společnosti tvořené potomky obyvatelstva afrického původu.

Dopady uchvacování vody není možné vždy jednoduše změřit. Vzhledem k složitosti vodních systémů je mnohdy obtížné přesně identifikovat příčinu a důsledek. V některých případech jsou dopady jednoznačné: takovým příkladem jsou toxické odpadní vody unikající z plantáží palmy olejné v Indonésii, které zabíjejí říční ryby a další vodní organismy a připravují obyvatelstvo o bezpečný zdroj pitné vody.²⁶ Podobně je také zřejmé, že úbytek přírodních stanovišť a druhů a znečištění řek a podzemních vod v Brazílii souvisí s plantážemi cukrové třtiny, které se nacházejí na břehu řek a jezer, a využitím toxických kalů, vedlejšího produktu výroby ethanolu, k hnojení.²⁷ V jiných případech však jsou dopady méně zřejmé a nelze je tak snadno vypořádat. Odklánění, vyčerpání a kontaminace místních vodních zdrojů, které často přivádějí vodu do větších vodních soustav, má dopad na přirozené odvádění vody a spolu se sezónními a ročními výkyvy ovlivňuje hydrologický cyklus způsoby, které dosud nebyly dostatečně prozkoumány. Jedná se o jeden z hlavních důvodů, proč uchvacování vody představuje takovou hrozbu. Dopady uchvacování vody se málokdy omezují jen na konkrétní projekt.

²⁶ Friends of the Earth, LifeMosaic a kol. (2008) 'Losing Ground: The Human Rights Impacts of Oil Palm Plantation Expansion in Indonesia - Executive Summary. London, Edinburgh: Bogor, Friends of the Earth, LifeMosaic, Sawit Watch.

²⁷ Mendonca, M. L. (2009) 'Impacts of Sugar-cane Monoculture for Ethanol Production in Brazil', in Emanuelli M. S., J. Jonsen a S. M. Suarez (eds.) Red Sugar, Green Desert. FIAN International, FIAN Sweden, HIC-AL and SAL.

Naopak se často přelévají dál, narušují ekologické toky a rovnováhu a ovlivňují životy lidí v mnohem širší oblasti povodí.

Všechny tyto dopady rovněž umocňují konflikty o vodu a odpor místního obyvatelstva.

10. PROČ K ŘEŠENÍ UCHVACOVÁNÍ VODY NESTAČÍ STÁVAJÍCÍ GLOBÁLNÍ ÚPRAVA SPRÁVY VODNÍCH ZDROJŮ?

Rostoucí obavy spojované s uchvacováním půdy a vody vedly ke vzniku několika modelů správy, které si v některých případech konkurují. O tom, že tyto různé přístupy ke globální správě vodních zdrojů pravděpodobně nebudou pro zastavení a zvrácení případů uchvacování vody dostatečné, svědčí tři hlavní důvody:

Zprvce stále chybí integrovaný a ucelený přístup ke správě přírodních zdrojů. Ačkoli jsou oblasti půdy a vody úzce provázány, příslušné systémy správy často vytvářely globální orgány izolovaně. V podstatě všechny iniciativy zaměřené na otázku záborů půdy, které se objevily v uplynulých letech, ponechávají téma vody stranou. Dokonce i dobrovolné pokyny pro odpovědný přístup k využívání půdy Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) vodu z vyjednávání vypouštějí s tím, že by to bylo „příliš komplikované“.

Hlavní procesy usilující o explicitní regulaci přístupu k vodě, jejího využívání a rozdělování – což by bylo možné označit za nový režim správy vodních zdrojů – jsou omezené, roztržité, a především konkrétně neobjasňují, jak uchvacování vody řešit. Navzdory skutečnosti, že voda má „globální“ povahu, hospodaření s ní se řeší přinejlepším na regionální úrovni. Celkový regulační rámec funguje v prostředí různých právních rámců a institucionálních logik a obsahuje nejednoznačnosti, které jsou k uchvacování vody vysoce benevolentní. Obecně je integrované řízení vodních zdrojů považováno za globální paradigma, které se nejvíce prosadilo. Flexibilní politika integrované správy vodních zdrojů však znamená, že ji lze využít na podporu řady různých cílů, a to nejen pokrokových (viz rámeček *Integro-*

vaná správa vodních zdrojů: co má být integrováno a kým?).

Zadruhé debaty, procesy a politiky v oblasti hospodaření s vodními zdroji, které překračují rámec integrovaného řízení vodních zdrojů, jsou z velké části formulovány globálními orgány, jako je Světová komise pro přehrady (WCD), Mezinárodní komise pro zavlažování a odvodnění (ICID), Mezinárodní asociace pro vodní zdroje (IWRA), Světová rada pro vodu (WWC), Globální partnerství pro vodu (GWP) či dokonce Celosvětové partnerské sdružení poskytovatelů vodohospodářských služeb (GWOPA). Řada těchto fór, v nichž neustále roste vliv korporací, výrazně podporuje vodohospodářské privatizační programy a schvaluje pojetí vody jakožto ekonomického statku. Rovněž je podporují multilaterální instituce, jako je Světová banka, Mezinárodní měnový fond a různé regionální rozvojové banky a další velké dárcovské organizace, přičemž rozvojová pomoc je v některých případech spojována s privatizací vodních zdrojů.²⁸ Většinové politiky a principy, o které se řízení vody opírá, jsou poznamenány neoliberálními zásadami. Motto Světové banky – „tapping the market“, tedy „využít potenciál trhu“ – je v této souvislosti velmi výmluvné.²⁹

Zatřetí rámec zaměřený na ochranu vody jakožto veřejného statku a podporující přístup ke správě vodních zdrojů založený na lidských právech má dosud pouze velmi omezený vliv, pokud jde o nápravu případů, kdy již k uchvacování vody došlo. V rámci sítí zaměřených na spravedlivý přístup k vodě se v současnosti mimo jiné debatuje o tom, zda se přidat k prohlášení o lidském právu na přístup k čisté vodě dle OSN a zasadit tak své úsilí

²⁸ Viz vodní politika Světové banky z roku 2003 a například Asijská rozvojová banka v rámci „Programu financování vody“ a Evropská unie v rámci „Vodní iniciativy EU“.

²⁹ Sy J. a R. Warner (2014) 'Tapping the markets. Opportunities for Domestic Investments in Water and Sanitation for the Poor. Washington: World Bank.' (Tap je v angličtině kohoutek na vodu – pozn. redakce)

do určitého rámce. Skutečnost, že OSN prohlásila přístup k čisté vodě a sanitačním zařízením za základní lidské právo, je jistě nutné považovat za krok správným směrem, přesto má stávající přístup ještě určité zásadní nedostatky.

Svým rozsahem se úzce zaměřuje na domácí využití vody, zejména za účelem zajištění pitné vody a hygieny, zatímco využití k výrobním účelům – včetně těžby, zemědělství, energetiky, vodní energie a dalších kapitálově náročných činností, které patří k hlavním hnacím mechanismům uchvacování vody – ponechává stranou. Dalším problémem je, že vzhledem ke svému zdánlivě neutrálnímu přístupu s ohledem na vodárenské služby si prohlášení o právu na přístup k vodě zajistilo také podporu soukromých poskytovatelů vodárenských služeb. Aquafed – mezinárodní federace soukromých provozovatelů vodárenské infrastruktury – a nadnárodní vodohospodářská společnost Suez například prohlásily, že jsou o právu na přístup k vodě „pevně přesvědčené“.³⁰ Podobnou tendenci můžeme pozorovat i v případě úzce souvisejícího přístupu k zabezpečení dodávek vody, kde rovněž došlo k posunu od původních sociálně pokrokových záměrů směrem k neoliberálnějšímu výkladu.

³⁰ Prohlášení k dispozici zde: <http://www.suez-environnement.com/water/challenges/pro-moting-access-water-sanitation/> [13-05-01]

INTEGROVANÁ SPRÁVA VODNÍCH ZDROJŮ: CO MÁ BÝT INTEGROVÁNO A KÝM

Globální partnerství pro vodu (GWP) definuje integrovanou správu vodních zdrojů (anglicky Integrated Water Resources Management, IWRM) jako „proces, který podporuje koordinovaný rozvoj a řízení vodních, půdních a dalších souvisejících zdrojů s cílem spravedlivě maximalizovat výsledný ekonomický a sociální užitek, aniž by byla ohrožena udržitelnost stěžejních ekosystémů“. Obsahuje řadu chvályhodných cílů a mimo jiné přistupuje k řízení vodních zdrojů holisticky, reaguje na nedostatky dřívějších roztříštěných a nekonzistentních přístupů, které rozdělují odpovědnost za řízení a správu vodních zdrojů mezi jednotlivé „sektory“. Přesto bylo integrované řízení vodních zdrojů kritizováno za různé nejasnosti, které obsahuje. Uvádí se, že v zájmu úsilí o maximalizaci ekonomických, sociálních a ekosystémových přínosů přehlídí napětí, kompromisy a obtížná politická rozhodnutí, která jsou se správou a řízením přírodních zdrojů spojená. Jelikož tuto problematiku nereflektuje, zůstává celá koncepce otevřená různým výkladům, takže ji mohou silnější aktéři využít k získání a upevnění kontroly nad vodními zdroji. Například se uvádí, že decentralizace řízení vodních zdrojů i povolování odběrů vody – což jsou dvě reformy ovlivněné integrovaným řízením vodních zdrojů – byly v určitých situacích využívány jako prostředek umožňující a legitimující uchvacování vody. Zároveň bylo zjištěno, že integrované řízení vodních zdrojů má na praktické hospodaření s vodou pouze omezený vliv. V průzkumu, který realizovalo Globální partnerství pro vodu v roce 2005, uvedlo pouze 20 z 95 zemí, že v nich byly zásady integrovaného řízení vodních zdrojů formálně zavedeny.

11. PROČ NELZE PROBLEMATIKU UCHVACOVÁNÍ VODY ŘEŠIT PROSTŘEDNICTVÍM SOUKROMÝCH PRÁV K VODĚ A MODELŮ SOUKROMÉHO VLASTNICTVÍ?

S tématem uchvacování vody souvisí zásadní otázka, jak konkurující nároky na přístup k vodě a užívání vody uvést do souladu. Jedním z hlavních cílů neoliberálních vodních politik je zavedení soukromých, individualizovaných forem vlastnictví, správy a dodávek vody na základě tržních principů. Z tohoto přístupu vzešla myšlenka soukromého vlastnictví a evidence a zajištění soukromých práv k vodě jako součásti řešení uchvacování vody.

Tento argument však nezohledňuje zásadní mocenské nerovnosti mezi aktéry na trhu s vodou. Předpoklady neoliberální vodní politiky obstojí pouze tehdy, mají-li všichni aktéři v oblasti vody svobodné a rovné postavení na trhu. Taková představa je samozřejmě mylná, vezmeme-li v úvahu, že místní komunity mají takřka vždy menší vyjednávací sílu než zahraniční investoři, kteří se často těší vládní podpoře. V rámci „aktualizace“ či „reformování“ vodních práv – přičemž tyto pojmy neoznačují nic jiného než dekolektivizaci a individualizaci vodních práv – zpravidla prohrávají malí uživatelé vody.

Privatizace a s ní spojené obchodování s vodními právy nezajišťuje ochranu místních komunit před vyvlastněním, ba naopak. Toto nebezpečí hrozí zejména tehdy, jestliže se prosadí úzký výklad práv k vodě na základě soukromého vlastnictví a na úkor alternativních, rozmanitých a komunitních forem užívání, rozdělování a správy vodních zdrojů. Klíčovou roli přitom často sehrávají státy, neboť s cílem umožnit veřejné řízení a správu zjednodušují komplexní sociální situaci. Například mosambická legislativa dává při využívání vody teoreticky přednost venkovským domácnostem, které mají mít možnost zajistit své domácí potřeby, chov dobytka a zavlažování polí malého rozsahu.³¹ Zároveň však nevyžaduje, aby se takové „běžné užívání“ nějakým způsobem

³¹ Woodhouse, P. a A. S. Ganho (2011) 'Is Water the Hidden Agenda of Agricultural Land Acquisition in sub-Saharan Africa?' International Conference on Global Land Grabbing. University of Sussex, Brighton, LDPI.

evidovalo, což vede k tomu, že je pro státní projektanty v podstatě „neviditelné“ a musí čelit konkurenci dalších uživatelů. Naopak udělování soukromých práv k vodě investorům je velmi zřejmé.

Privatizace vody tudíž často představuje první krok k narušení zvykových, sociálně utvářených a kolektivních forem řízení vodních zdrojů a jejich převedení do rukou silných aktérů. Případová studie věnovaná místním zemědělským komunitám v etiopském regionu Oromie ilustruje, jak se zahraničním investorům jednoduše daří rozvrátit systémy využívání vody, které byly vyjednány a jsou spravovány na místní úrovni.

MOC KVĚTIN: PŘÍPADOVÁ STUDIE Z OROMIE V ETIOPII ³²

Místní zemědělské komunity v etiopském regionu Oromia po generace kolektivně hospodařily s vodou na základě zvykových pravidel a zásad, které zdůrazňovaly sdílení, ochranu a odpovědnost prostřednictvím pravidelných setkání. Skupiny vybíraly poplatky za vodu, které se používaly na opravu kanálu, placení strážců vody a na administrativní náklady. To se radikálně změnilo se založením devíti květinářských a zahradnických farem v oblasti, z nichž sedm je zcela nebo společně vlastněno zahraničními investory. S příchodem nových investičních farem se tato neformální struktura hospodaření s vodou dramaticky změnila. Zemědělské skupiny byly reorganizovány a byla zavedena nová pravidla. Ta zahrnovala zdvojnásobení poplatků za užívání vody, výrazné zvýšení sankcí za jejich nedodržování a systém střídání mezi investičními podniky a místními zemědělci. Zatímco pro místní zemědělce byla zavedena čtyři závazná pravidla, pro investiční podniky byla stanovena pouze dvě pravidla, která nepodléhala žádné formě sankcí. Dále bylo zjištěno, že investoři nedodržují druhé pravidlo upravující dohodnutý systém střídání, a to podplácením vodních strážců, aby jim otevřeli vodní brány a umožnili jim přístup k vodním nádržím. Není divu, že tento posun v přidělování vody je místními zemědělskými komunitami v Oromii široce vnímán jako nespravedlivý a zemědělci se obrátili na Regionální investiční úřad ohledně dopadu investičních farem na jejich vodní práva. Etiopská vláda, která obecně vítá přímé zahraniční investice do svého zemědělského sektoru, se však postavila na stranu investorů a místním komunitám ponechala jen málo alternativních možností. Místní zemědělské komunity v Oromii tak přepadá pocit bezmoci.

32 Bues, A. (2011). Agricultural Foreign Direct Investment and Water Rights: An Institutional Analysis from Ethiopia. International Conference on Global Land Grabbing. University of Sussex, Brighton, LDPI.

12. JAKÝ ALTERNATIVNÍ PŘÍSTUP MŮŽE OCHRÁNIT MÍSTNÍ KOMUNITY PŘED UCHVACOVÁNÍM VODY?

Především je třeba si uvědomit, jaké nebezpečí představují velké půdní investice pro inkluzivní rozvoj a jak důležitá je ochrana všech uživatelů vody a neformálních systémů hospodaření s vodou. Jestliže neoliberální vývoj a vodní politiky usilují o eliminaci plurality vodních práv, identit a systémů řízení s cílem nahradit je jednotnou tržní logikou, je nutný alternativní přístup, který tato práva, identity a systémy řízení a správy zviditelní, a tím učiní první krok v boji proti uchvacování vody.³³ Není nezbytně nutné, aby byla tato práva vždy „formalizována“, ale spíše jde o zajištění jejich ochrany prostřednictvím rámce založeného na demokratickém přístupu k přírodním zdrojům a hospodaření s nimi. Listina marseillského Alternativního světového fóra o vodě z roku 2012 oprávněně uvádí, že „voda by měla být uznána jako společně sdílený statek veškerého lidstva. Voda je životně důležitá a nepředstavuje zboží.“³⁴

Přestože formulace OSN o právu na přístup k vodě vykazuje určité nedostatky a k řešení otázky uchvacování vody dosud výrazně nepřispěla, oficiální uznání tohoto práva představuje důležité vítězství a přístup vycházející z lidských práv je naprosto zásadní. Jedná se o nejlepší postoj, chceme-li zajistit, že s ohledem na dostupnost, užívání, řízení a správu vodních zdrojů převládne perspektiva hájící postavení chudých a globální spravedlnost. Lidské právo na přístup k vodě a sanitačním zařízením představuje významný historický milník a především může sloužit jako politický nástroj pro místní organizace, které tak mohou vyžadovat, aby nadnárodní společnosti a státy nesly svou odpovědnost.

³³ Achterhuis H., R. Boelens a kol. (2010) 'Water Property Relations and Modern Policy Regimes: Neoliberal Utopia and the Disempowerment of Collective Action', in R. Boelens, D. Getches a A. Guevara-Gil (eds.) *Out of the Mainstream: Water Rights, Politics and Identity*, London: Earthscan, s. 27–56.

³⁴ Viz <http://www.fame2012.org/en/about/charter/>

V případě konfliktů o zdroje, kdy se střetává obživa komunity s komerčním využitím, lze lidské právo na přístup k vodě využít na obhajobu nadřazenosti potřeb lidí nad komerčními zájmy.³⁵

Proto je důležité intenzivně usilovat o právní výklady a rozvoj práva na přístup k vodě v tom smyslu, aby byly podpořeny produktivní způsoby využívání vody, které jsou nezbytné k zajištění obživy lidí v zemědělství, rybolovu, chovu dobytka, drobném hornictví a lesnictví a jsou v souladu se zásadami/právy lidí na sebeurčení a právy matky Země. Například původní obyvatelstvo, zejména v Jižní Americe, začalo využívat mezinárodní legislativní normy k prosazování svých práv o ochraně vlastní půdy a zdrojů mimo jiné na základě environmentálního práva, práv původních obyvatel, práva na zajištění obživy a antidiskriminační legislativy.³⁶ Tato kombinace právní a sociální mobilizace může představovat významnou sílu pro vytvoření alternativního rámce řízení a správy vodních zdrojů.

Alternativní přístup k řízení vodních zdrojů by zároveň umožnil, abychom se konkrétně zaměřili na vodu a širší otázky správy přírodních zdrojů. Základem je nově vznikající aktuální návrh občanské společnosti formulující „právo na půdu“. Konkrétně se jedná o „právo každého člověka na individuální či kolektivní přístup k místním přírodním zdrojům pro zajištění udržitelné obživy, bydlení a praktikování

³⁵ Hall D. a E. Lobina (2012) 'Conflicts, companies, human rights and water – A critical review of local corporate practices and global corporate initiatives. University of Greenwich: Public Services International Research Unit.' K dispozici zde: <http://www.psiru.org/reports/conflicts-companies-human-rights-and-water-critical-review-local-corporate-practices-and-glo> [14-03-17]

³⁶ Getches, D. (2010) 'Using International Law to Assert Indigenous Water Rights', in R. Boelens, D. Getches a A. Guevara-Gil (eds.) *Out of the Mainstream: Water Rights, Politics and Identity*, London: Earthscan, s. 259–279.

vlastní kultury“.³⁷ Podobným přístupem se vyznačuje i koncept „svrchovanosti půdy“: „právo pracujících na účinný přístup k půdě, její využívání a kontrolu nad ní a prospěch z využívání půdy“.³⁸

Tyto nové koncepty představují z několika důvodů užitečný normativní základ. Mohou tvořit inkluzivní a komplexní globální vzorový rámec, který propojuje stávající hnutí v oblasti sociální spravedlnosti, například hnutí zaměřená na spravedlivé hospodaření s vodou a potravinovou suverenitu; akceptují pluralitu systémů vlastnických práv v souvislosti se správou vodních zdrojů; půdu a vodu nevnímají pouze jako přírodní zdroj, ale jako území – krajinu a vodstvo – se sociálními funkcemi; a také volají po návratu zapojení státu a požadují, aby nesl odpovědnost vůči lidem.

Tento rámec dále umožňuje rozlišovat na jedné straně mezi vodou jako životně důležitým zdrojem a veřejným statkem spojeným s uspokojováním základních potřeb, který je nezpochybnitelný a měl by být bezpodmínečně zaručen, a vodou jakožto výrobním vstupem, na nějž se mohou vztahovat zákonné kontrolní mechanismy a omezení, na straně druhé. Například nelze odůvodňovat udělení vodních práv zemědělským podnikům, pokud tím budou ovlivněny potřeby malých výrobců potravin provozujících samozásobitelské zemědělství či (nejistou) výrobu potravin určených k prodeji na místních trzích. Státy mohou posílit pozici těchto malých výrobců potravin tím, že uznají obvyklé formy hospodaření s vodou, umožní, aby tradiční uživatelé vody vytvořili kolektivní sdružení a mohli požádat o povolení k odběru vody apod.

³⁷ Kunemann R. a S. M. Suarez (2013) 'International Human Rights and Governing Land Grabbing: A View from Global Civil Society', *Globalizations* 10(1): 123–140.

³⁸ Borras S. M. a J. Franco (2012) A 'land Sovereignty' alternative? Towards a People's counter-enclosure, <http://www.tni.org/paper/land-sovereignty-alternative>

13. JAK LZE SPRAVEDLIVĚ A UDRŽITELNĚ ŘÍDIT PŘEŠHRANIČNÍ VODNÍ ZDROJE?

Říční systémy se neřídí státními hranicemi. Uchvacování vody a odběry, odklánění či znečištění vodních zdrojů v jednom regionu či státě proto může ovlivnit dostupnost a kvalitu vody v jiném regionu či v jiném státě. Proto je nezbytná přeshraniční správa vodních zdrojů v rámci povodí.

Přeshraniční vodní zdroje bohužel často představují jablko sváru. Například přehrady na řece Salwin v Myanmaru podporované Čínou zvyšují etnické napětí, přispívají k intenzivnější militarizaci a ohrožují beztak křehké mírové dohody a procesy.³⁹ Rovněž došlo k vystupňování napětí mezi Čínou a Indií v souvislosti s hydroenergetickými projekty v povodí řeky Brahmaputra, jelikož Čína si v jeden okamžik činila nároky na stát Arunáčalpradéš v severovýchodní části Indie a označovala ho za „Jižní Tibet“.⁴⁰

V souvislosti s rostoucími zahraničními investicemi také došlo k zhoršení beztak komplikovaných hydropolitických poměrů v povodí Nilu: vlády se snaží přilákat investory a získat konkurenční výhody díky poskytnutí volného přístupu k vodním zdrojům.

Řada zemí přistupuje k využívání společných vodních zdrojů velmi jednostranně, což spolu s reálnou politikou v oblasti získávání a využívání přírodních zdrojů, ze které vždy vzejde jedna strana jako poražená, a jež je základem tohoto přístupu, ohrožuje udržitelné řízení a správu přeshraničních říčních systémů.

Je zřejmé, že řízení a správa přeshraničních vodních zdrojů vyžaduje změnu paradigmatu. To znamená, že se musí změnit způsob, jakým odpovědní tvůrci politik na řeky a povodí nahlíží. Pro

³⁹ Mang, G. & Yan, K. (2013) 'China-backed dams escalating ethnic tension in Myanmar.' K dispozici zde: <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/5823-China-backed-dams-escalating-ethnic-tension-in-Myanmar>.

⁴⁰ Jha, P. S. (2014) 'Why India and China should leave the Yarlung Tsangpo alone.' K dispozici zde: <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/6753-Why-India-and-China-should-leave-the-Yarlung-Tsangpo-alone>

oficiální politické diskuse je příliš často příznačná tzv. „hydrokracie“ či „vodní byrokracie“, která považuje řeky jednoduše za vodní kanály, nikoli však živé ekosystémy.⁴¹ Typickým příkladem je otázka naplavenin. Zatímco z pohledu hydrologů, energetiků a politických činitelů naplaveniny ničí především lopaty turbín, a představují tedy zásadní problém, který je nutné odstranit, pro zemědělce a rybáře jsou elixírem života, neboť pomáhají obnovit úrodnost půdy nebo slouží jako krmivo pro ryby.⁴² Dokud se však komunity zemědělců a rybářů i všech dalších obyvatel, jejichž životy jsou úzce spjaty s říčním systémem a závisí na něm, nedostanou v debatách o řízení vodních zdrojů ke slovu, je nepravděpodobné, že by jejich názory byly vyslyšeny. Potřebujeme novou etapu spolupráce, která by zohledňovala tyto zkušenosti, hlasy a praktické poznatky.

14. CO BY MĚLY ZEMĚ S NEDOSTATKEM VODY DĚLAT?

Nedostatek vody představuje pro řadu zemí, které trpí suchem a čelí riziku jejího nedostatku, skutečný problém. Již 700 milionů lidí ve 43 zemích žije pod hranicí zvýšeného nedostatku vody, který je stanoven na 1 700 metrů krychlových na osobu, takže se hovoří o „globální vodní krizi“.⁴³ V důsledku změny klimatu lze očekávat, že nedostatek vody se bude v určitých ekologických zónách dále prohlubovat, neboť globální oteplování pravděpodobně povede ke zvyšování proměnlivosti srážek a rizika

⁴¹ Gupta, J. (2014) 'Yarlung Tsangpo is a living ecosystem, not just a source of hydropower.' K dispozici zde: <https://www.chinadialogue.net/article/show/single/en/6759-Yarlung-Tsangpo-river-is-a-living-ecosystem-not-just-a-source-of-hydropower>

⁴² Hilton, I. (2014) 'It's time for a new era of cooperation on the Yarlung Tsangpo.' K dispozici zde: <https://www.chinadialogue.net/blog/6756-It-s-time-for-a-new-era-of-cooperation-on-the-Yarlung-Tsangpo-/en>

⁴³ United Nations Development Program (2006) Summary Human Development Report 2006 – Beyond Scarcity: Power, Poverty and the Global Water Crisis. New York: UNDP.

sucha.⁴⁴ Všichni uživatelé vody se proto musí snažit spravovat vodní zdroje udržitelným způsobem a je třeba, aby se přizpůsobili předpokládaným dopadům změny klimatu na zásoby vody v budoucnu.

Zůstává otázkou, co by měly země, které čelí nedostatku vody, dělat, aby si dostatek vody zabezpečily. Existují možnosti na straně poptávky i nabídky. Na jedné straně mohou státy investovat do rozšiřování nabídky vodních zdrojů, tj. zlepšovat možnosti pro jímání vody a využívat nekonvenční zdroje, např. mořskou vodu, ze které lze procesem odsolování získávat pitnou vodu. Tyto možnosti jsou však drahé, vyžadují značné kapitálové investice a vysoké energetické náklady, a proto nemusí být pro méně bohaté státy reálné. Zároveň také mohou přinášet environmentální dopady.

Řešení na straně poptávky jsou zpravidla efektivnější z ekonomického, sociálního i ekologického hlediska. Velkým přínosem mohou být snahy zaměřené na recyklaci a ochranu vody a omezující plýtvání s vodou a vodní ztráty. Takovou strategii začíná zavádět Čína v rámci politiky na ochranu životního prostředí a úspory energií. Vzhledem k tomu, že při výrobě 97 % elektřiny v Číně se využívá voda, úspory energie znamenají zároveň úspory vody.⁴⁵ Studie zveřejněná v roce 2007 brazilskou pobočkou Světového fondu na ochranu přírody (WWF) ukázala, že do roku 2020 by Brazílie mohla prostřednictvím investic zaměřených na energetickou účinnost snížit předpokládanou spotřebu energie o 40 %. Ušetřená energie by odpovídala 14 vodním elektrárnám Belo Monte.⁴⁶

Při řešení globální vodní krize je nutné zaměřit se na skutečné příčiny nedostatku vody. Nedostatek je do velké míry způsoben politickými chybami.

⁴⁴ Nellemann, C., M. MacDevette a kol. (2009). The Environmental Food Crisis – The Environment's Role in Averting Future Food Crises. A UNEP Rapid Response Assessment. Nairobi, UNEP.

⁴⁵ Tan, D. (2014)

⁴⁶ International Rivers (2009) 'To Save Amazonia, There is Another Way.' K dispozici zde: <http://www.internationalrivers.org/resources/to-save-amazonia-there-is-another-way-3542>

Ukázkovým příkladem je vysychání Aralského jezera ve Střední Asii. V důsledku rozhodnutí bývalého Sovětského svazu odebírat ze dvou přítoků jezera velké množství vody potřebné pro pěstování bavlny nyní čtvrté největší sladkovodní vnitrozemské jezero na světě de facto mizí. V roce 2007 se plocha jezera zmenšila na pouhých 10 % původní velikosti.⁴⁷

Vzhledem k tomu, že zemědělství patří k největším spotřebitelům vody na světě, měly by být propagovány pouze takové zemědělské postupy, které k využívání vodních a přírodních zdrojů přistupují udržitelně. Je na místě vyzdvihnout techniky, jako je zachycování dešťové vody, mikrozavlažovací technologie, mulčování a budování teras ve svazích ohraničených keři a stromy, které zvyšují schopnost půdy zachycovat a zadržovat vodu. Inspirací s ohledem na využívání vody by měly být především běžné praktiky řady komunit drobných zemědělců, jejichž systémy řízení vodních zdrojů vycházejí z intuitivního pochopení ekologické rovnováhy, o kterou je třeba mezi lidmi a přírodou usilovat.

15. JAK PROTI UCHVACOVÁNÍ VODY VYSTUPUJE OBČANSKÁ SPOLEČNOST?

Proti současné vlně uchvacování vody je namířen aktivní odpor, jenž se realizuje v rámci několika fór na různých úrovních a většinou se zaměřuje na konkrétní problémy. Občanská společnost se zčásti angažuje v rámci působnosti Organizace pro výživu a zemědělství, například v souvislosti s poradenstvím o odpovědných investicích do zemědělství (RAI) či pokyny pro rybolov (COFI). Vodní tematiky se dotýká řada globálních i místních kampaní namířených proti hydraulickému štěpení a v rámci úsilí o zvrácení záborů půdy bývá stále častěji poukázováno na vodu jakožto klíčový faktor ovlivňující mezinárodní obchod s půdou. Lidé zasažení výstavbou přehrad zakládají po celém světě národní platformy na protest proti velkým stavebním záměrům a organizace International Rivers (Mezinárodní řeky) vede globální boj na ochranu řek a práv komunit, které

⁴⁷ Rudenko, I. & Lamers, J. P. A. (2010) 'The Aral Sea: An Ecological Disaster.' Ithaca: Cornell University.

jsou na nich závislé. Světové fórum rybářů a pracovníků v oblasti rybolovu (WFF) a Světové fórum rybářských komunit (WFFP) se zasazují o práva komunit drobných rybářů a vystupují proti privatizaci oceánů a vodních zdrojů. V prosinci 2013 se velkému uskupení odborů a nevládních organizací podařilo předložit první evropskou občanskou iniciativu o lidském právu na vodu, k níž připojily své podpisy téměř 2 miliony lidí z celé Evropy a která požadovala zastavení privatizace vody.

Úsilí zaměřené proti uchvacování vody dosud postrádá užší propojení oblasti využití vody v domácnostech – v souvislosti s pitnou vodou a zajištěním dodávek vody – s otázkou využití vody pro výrobu. Zároveň existují určité rozkoly ve využití vody na různých úsecích toku (výše a níže po proudu) a ve využívání vody ve venkovských a městských regionech, což vyžaduje průřezovou práci umožňující vznik partnerství a hlubší pochopení konvergentních principů a hodnot.

Odpor hnutí zaměřeného na spravedlnost v oblasti vody se dosud zaměřuje na privatizaci vodohospodářské správy a infrastruktury ve městech. Podstatné je, že toto úsilí mnohdy vedlo ke vzniku alternativních modelů. Jednoznačnými úspěchy v rámci zajištění přístupu k vodě pro všechny jsou procesy remunicipalizace vycházející zdola a partnerství mezi veřejnými subjekty (viz Rámeček Od deprivatizace k remunicipalizaci a další alternativy). Kromě toho, že dochází ke změně vlastnických poměrů v souvislosti se zajišťováním vodohospodářských služeb, představují tyto procesy příležitost pro rozvoj sociálně spravedlivých a ekologicky udržitelných modelů veřejného řízení a správy vodních zdrojů. Podporují postupy řízení vodních zdrojů založené na společných hodnotách, které nově definují pojem „veřejný“ tak, aby nebyl pouhým synonymem k tomu, co je „státní“, a volí neziskový přístup. Řečeno jinými slovy, jde o spravedlivě rozdělovanou, udržitelně spravovanou a demokraticky řízenou vodu pro všechny.

OD DEPRIVATIZACE K REMUNICIPALIZACI A DALŠÍ ALTERNATIVY

Ve většině zemí došlo k rozšíření moderních vodohospodářských a kanalizačních systémů díky veřejnému vlastnictví a investicím, které reagovaly na rostoucí poptávku a obavy o veřejné zdraví ve městech. V 90. letech minulého století proběhla v řadě zemí, zejména v jižní části světa, privatizace služeb v oblasti dodávek vody a kanalizace, jež pramenila ze silného tlaku neoliberálně smýšlejících vlád a mezinárodních finančních institucí. Řada měst, regionů i celých zemí se však rozhodla privatizaci vody opustit a místo toho jít cestou remunicipalizace a opětovného znárodnění dodávek vody, přičemž cílem není vrátit se ke stavu před privatizací, ale vytvořit veřejné vodohospodářské systémy, které uspokojí potřeby občanů. V uplynulých 15 letech proběhla remunicipalizace vodárenských služeb ve více než 86 městech na světě. Známým příkladem je remunicipalizace, k níž došlo v roce 2010 v Paříži, kde se nacházejí centrály soukromých vodohospodářských gigantů Suez a Veolia. V roce 2013 také městská rada Berlína po několikaleté občanské kampani přistoupila k odkupu akcií od soukromého provozovatele vodárenského systému.

Partnerství mezi veřejnými subjekty, komunitami a mezi různými organizacemi komunitní sféry zahrnují spolupráci mezi dvěma či více veřejnými orgány, resp. komunitami a občanskými organizacemi, která se opírá o princip solidarity a sdílené pojetí toho, co je „veřejné“, s cílem zlepšit kapacitu a efektivitu veřejných služeb v oblasti dodávek vody a kanalizace a řízení vodních zdrojů. Formy spolupráce sahají od inkluzivních a odpovědných partnerských dohod až po partnerství veřejných subjektů a organizací komunitní sféry zaměřených na neziskový přístup. Taková partnerství se zpravidla zaměřují na výkonnostní ukazatele pro vodohospodářské služby, přičemž také vznikají nová partnerství mezi veřejnými poskytovateli služeb a aktéry a komunitami nacházejícími se na vyšším toku řek, zaměřená na ochranu vodních zdrojů. Tato partnerství dokládají, s jakou účinností umí veřejné orgány zahrnout do řízení a správy vodních zdrojů dlouhodobé plánování a jak důležité je propojit různé aktéry v rámci povodí.

Zároveň přispívají ke snižování nákladů na úpravu vody, zajišťují kvalitní vodu pro obyvatele na dolních tocích řek a podporují venkovskou ekonomiku.

3

Výzva k progresivní vodohospo- dářské politice EMANUELE LOBINA

Města, regiony a země po celém světě se stále častěji rozhodují ukončit privatizaci vodohospodářských služeb a převzít zpět veřejnou kontrolu (remunicipalizovat) nad správou vodovodů a kanalizací. V mnoha případech se jedná o reakci na falešné sliby soukromých provozovatelů a jejich neschopnost upřednostnit potřeby místních obyvatel před ziskem. Rozmach remunicipalizace představuje pozoruhodný vývoj, který nebylo možné ještě před 15 lety předvídat, a znamená transformaci vodohospodářství v globálním měřítku. Tento trend je v rozporu s neoliberalními teoretiky, mezinárodními finančními institucemi a jejich představami o špičkové výkonnosti soukromého sektoru. Současně přibývá důkazů o tom, že remunicipalizace přináší příslib lepší budoucnosti pro veřejné vodohospodářské služby a komunity, které je využívají. Stručně řečeno, remunicipalizace ve vodohospodářství je příběhem, který stojí za vyprávění.

Tento text si klade za cíl představit některá ponaučení a podnítit debatu o remunicipalizaci vody jako o nedostatečně probádaném tématu, které má velký význam pro občany, tvůrce politik i vědce. Na základě empirických údajů dokumentuje vzestup remunicipalizace vody napříč rozvinutými, transformujícími se a rozvojovými zeměmi za posledních 15 let. Čerpá přitom z příspěvků aktivistů, praktiků a akademických pracovníků s přímými zkušenostmi a znalostmi v oblasti remunicipalizace a ukazuje, že remunicipalizace představuje pro místní orgány a příslušné komunity sociálně a ekonomicky životaschopnou politickou možnost. Text jako takový má sloužit jako podklad pro navazování spolupráce mezi různými sociálními aktéry – včetně veřejných vodohospodářů a subjektů s rozhodovací pravomocí, pracujících a odborů, občanských organizací a sociálních hnutí, odborníků a akademických pracovníků – s cílem podpořit vzdělávání společnosti a propagovat tuto novou formu poskytování veřejných služeb.

DEFINICE REMUNICIPALIZACE

Remunicipalizací se rozumí návrat privatizovaných vodohospodářských a kanalizačních služeb do rukou veřejných subjektů. Přesněji řečeno,

remunicipalizace představuje přechod vodohospodářských služeb od jakékoli formy privatizace – včetně soukromého vlastnictví majetku, outsourcingu služeb a partnerství veřejného a soukromého sektoru (PPP)¹ – k úplnému veřejnému vlastnictví, řízení a demokratické kontrole. Koncese, nájemní smlouvy, další partnerství veřejného a soukromého sektoru a privatizace vodního hospodářství jsou v podstatě totéž: všechny tyto pojmy znamenají v různé míře přenesení řídicích a rozhodovacích pravomocí na soukromý sektor.² Privatizace vodního

¹ I když se tento text zaměřuje na remunicipalizaci jako reakci na privatizaci vodohospodářských a kanalizačních služeb, privatizační politiky v oblasti vody se rovněž dotýkají řízení vodních zdrojů a jsou neméně kontroverzní. K problémům se smlouvami o výstavbě, provozu a převodu v oblasti odběru a skladování vody viz: Hall, D. a Lobina, E. 2006. 'Pipe Dreams. The failure of the private sector to invest in water services in developing countries.' London: Public Services International and World Development Movement <http://www.psiru.org/sites/default/files/2006-03-W-investment.pdf>. K problémům s velkou spotřebou vody nadnárodními společnostmi pro průmyslovou výrobu viz: Hall, D. a Lobina, E. 2012. 'Conflicts, companies, human rights and water – A critical review of local corporate practices and global corporate initiatives.' PSIRU Reports, March 2012 <http://www.psiru.org/sites/default/files/2012-03-W-Resources-noannexe.docx>.

² Podrobné vysvětlení, proč jsou PPP eufemismem pro privatizaci vody, viz: Lobina, E. a Hall, D. 2013. 'Water Privatisation and Remunicipalisation: International Lessons for Jakarta.' Zpráva Mezinárodní jednotky pro výzkum veřejných služeb (PSIRU) k předložení obvodnímu soudu ve střední Jachtě, případ č. 527/ Pdt.G/2012/PN.Jkt.Pst, listopad <http://www.psiru.org/sites/default/files/2014-W-03-JAKARTANOVEMBER2013-FINAL.docx>. Viz též: Lobina, E. a Corporate Accountability International. 2014. 'Troubled waters: Misleading industry PR and the case for public water.' Zpráva zveřejněná společností Corporate Accountability International, listopad <http://psiru/reports/troubled-water-s-misleading-industry-pr-and-case-public-water>.

hospodářství a PPP jsou stejně problematické a spojené s hluboce zakořeněnými problémy.³ Z této skutečnosti vyplývá, proč k remunicipalizaci obvykle dochází poté, co místní orgány ukončí neuspokojivé smlouvy se soukromými subjekty nebo je po skončení platnosti neobnoví. Proces remunicipalizace však nemusí být nutně omezen na komunální úroveň. V některých případech plní roli poskytovatelů vodohospodářských služeb regionální či národní orgány, takže se tento proces může odehrávat i v širším kontextu.

Remunicipalizace v oblasti poskytování vodohospodářských služeb neznamena pouze změnu vlastnické struktury; představuje také novou možnost, jak realizovat kolektivní myšlenky rozvoje, jako je lidské právo na vodu a udržitelný rozvoj v souvislosti s vodou. Jinými slovy, remunicipalizace nabízí příležitosti pro budování sociálně žádoucích, ekologicky udržitelných a kvalitních veřejných vodohospodářských služeb v zájmu dnešních i budoucích generací. Jak vyplývá z několika příkladů v tomto textu, snahy místních komunit o veřejné a odpovědné vodohospodářské služby jsou často součástí jejich úsilí o progresivní sociální a politické změny. Kdybychom toto úsilí o sociální spravedlnost nezohlednili, nedokážeme remunicipalizaci vody a její globální rozšíření plně pochopit. Konečným cílem hnutí zaměřeného na remunicipalizaci vody totiž není pouhá změna vlastnické struktury.

³ K problémům s privatizací vody a PPP v rozvojových zemích viz: Lobina a Hall 2013, op. cit. K problémům s privatizací vody a PPP ve vyspělých zemích viz Lobina a Corporate Accountability International 2014, op. cit.

4

Návrat vody do veřejných rukou prostřed- nictvím remuni- cipalizace

SATOKO
KIŠIMOTO,
OLIVIER
PETITJEAN,
EMANUELE
LOBINA

Analýza obsažená v tomto textu dokládá, že remunicipalizace představuje nepopiratelný trend. Navzdory více než třicetileté vytrvalé podpoře privatizace a partnerství veřejného a soukromého sektoru (PPP) mezinárodními finančními institucemi a národními vládami se mnoho měst, regionů a zemí rozhodlo upustit od soukromého vlastnictví v oblasti vody a vrátit související služby zpět do veřejných rukou. Za posledních 15 let přikročilo k remunicipalizaci vodohospodářských služeb více než 235 měst z 37 zemí.

Remunicipalizace představuje obecně kolektivní reakci na neudržitelnost privatizace vody a PPP. Uvedený trend přitom výrazně nabírá na rychlosti. Nejprizmatnější je vývoj ve Francii, která má nejdelší historii privatizace vody a zároveň zde sídlí přední nadnárodní vodohospodářské společnosti. Zkušenosti z dalších klíčových zemí (USA, Německo) a velkých měst (Paříž, Jakarta) uvedené v tomto textu rovněž ukazují, že privatizace a PPP nepřinášejí místním samosprávám a občanům kýžené výhody a pro uspokojení dlouhodobých potřeb konečných uživatelů, místních orgánů a celé společnosti – včetně potřeby chránit místní a globální životní prostředí – je vhodnější veřejná správa.

Ve většině zemí došlo k rozšíření moderních vodohospodářských a kanalizačních systémů díky veřejnému vlastnictví a investicím, které reagovaly na rostoucí poptávku a obavy o veřejné zdraví ve městech. V 90. letech však řada zemí pod vlivem silného mezinárodního tlaku na otevření sektoru služeb vodohospodářské a kanalizační služby privatizovala. K řešení naléhavých problémů s vodou, jako je urbanizace a přístup k vodě a kanalizaci na jižní polokouli, změna klimatu či ochrana vod, je tedy i v současnosti zapotřebí veřejné úsilí. Celosvětové zkušenosti s remunicipalizací opět ukazují, že veřejný sektor založený na spolupráci a demokratických principech má lepší předpoklady k tomu, aby se na cestě k udržitelné budoucnosti vody chopil vůdčí role.

Na závěr nabízíme přehled klíčových poučení a zároveň vycházíme z vlastního globálního seznamu příkladů remunicipalizace, které ilustrují další průřezová témata, jako je výzva, kterou pro veřejné

vodohospodářské služby představují ustanovení o ochraně investorů, postavení odborového hnutí ve vztahu k remunicipalizaci jako sociálnímu projektu a hodnocení výkonnosti jako způsob měření úspěchu remunicipalizace.

ZASTAVTE NEZODPOVĚDNÉ POLITICKÉ POSTUPY

Navzdory neúspěchům velkých privatizací v 90. letech, mimo jiné v Buenos Aires a Jakartě, mezinárodní finanční instituce nadále podporují privatizaci vody jako řešení, které má zajistit přístup k nezávadné vodě na jižní polokouli.

Novějším příkladem je nigerijský Lagos, největší město v Africe s 21 miliony lidí. Pouze 5 % zdejších obyvatel má v domácnosti vodovodní přípojku a v převážné části metropole chybí hygienická infrastruktura, přičemž nemocnice jsou plné lidí trpících průjmami a dalšími chorobami přenášenými vodou. Kvůli nedostatečnému přístupu k vodě se lidé buď nelegálně připojí k veřejné vodovodní síti společnosti Lagos Water Corporation (LWC), nebo se spoléhají na nákup nekvalitní vody od soukromých prodejců. Situace v Lagosu ilustruje problémy, s nimiž se potýkají lidé na řadě dalších míst na světě, kde přístup k čisté a dostupné vodě představuje neustálý boj. Je zřejmé, že situace vyžaduje investice a institucionální reformu. V roce 2014 Mezinárodní finanční korporace Světové banky doporučila, aby podíl ve společnosti LWC získal soukromý subjekt. Veřejný poskytovatel toto politické doporučení odmítl, na což Světová banka reagovala zrušením úvěrového příslibu.¹ Mezinárodní a regionální rozvojové banky musí přestat ukládat takovéto nezodpovědné politické podmínky a zneužívat moc peněz. Nigerijská vláda a veřejná vodárenská společnost LWC musí vytvořit prostor pro demokratickou diskusi o tom, jak chtějí zlepšit služby. Mezinárod-

¹ Ezeamalu, B. 2015 'How civil society helped block secret plot by Lagos Govt., World Bank to privatise water.' Premium Times, 19. února. <http://www.premiumtimesng.com/news/headlines/177109-how-civil-society-helped-block-secret-plot-by-lagos-govt-world-bank-to-privatise-water.html>

ní společnosti by mělo tento proces respektovat a podporovat.

Dnes se v Evropské unii v souvislosti s finanční a hospodářskou krizí prosazuje tentýž problematický model privatizace vody a soukromých investic, jaký je doporučován na jižní polokouli, jako možnost, jak zlepšit situaci veřejných financí a podpořit vodohospodářské služby postižené nedostatkem prostředků. Tak tomu bylo v Řecku, kde pokus o privatizaci poskytovatelů vodárenských služeb v Aténách a Soluni ztroskotál na odporu veřejnosti a příslušných soudních rozhodnutích;² podobné pokusy zažily i další země, jako je Portugalsko, Irsko, Španělsko nebo Itálie. Portugalský účetní dvůr nedávno upozornil na asymetrii, která je vlastní smlouvám o partnerství veřejného a soukromého sektoru mezi obcemi a soukromými společnostmi, což obcím ztěžuje sledování kvality investic a hodnocení finančních dopadů.³ Zkušenosti z minulosti skutečně ukazují, že tyto politiky jsou pro veřejné rozpočty z dlouhodobého hlediska horší, výsledkem jsou služby nízké kvality a ztráta demokratické transparentnosti.

Existuje příliš mnoho opačných důkazů, než abychom mohli naivně věřit tomu, co soukromý vodohospodářský sektor slibuje. Rostoucí seznam případů remunicipalizace z celého světa ukazuje, že privatizace a PPP jsou sociálně a finančně neudržitelné; také dokládá, kolik úsilí musí místní orgány a občané vyvinout, aby své služby získali zpět. Rozšiřuje se povědomí a přibývá důkazů o tom, že správa služeb soukromým sektorem je velmi nákladná.

- 2 The Press Project. 2014. 'Privatisation of Athens Water Utility ruled unconstitutional.' 28. května. <http://www.thepressproject.net/article/62834/Privatization-of-AthensWater-Utility-ruled-unconstitutional>
- 3 Tribunal de Contas. 2014. 'Regulação de PPP no Sector das Águas (sistemas em baixa).' 27. února. http://www.tcontas.pt/pt/actos/rel_auditoria/2014/2s/audit-dgtcrel003-2014-2s.shtm

ODMÍTNĚTE PRIVATIZACI A PPP, EXISTUJÍ I JINÁ ŘEŠENÍ

Vzhledem k rozšířené nespokojenosti s privatizací v oblasti vodohospodářských služeb využívají soukromé vodárenské společnosti marketingovou propagandu, aby lidi přesvědčily o tom, že PPP se od privatizace liší; není tomu tak. PPP znamená, že je řízení služeb převedeno na soukromý subjekt. Vlády PPP dodnes agresivně podporují a zastánci tohoto přístupu ho dokážou prezentovat jako řešení, které do vodárenského sektoru přináší „inovativní financování“.

Místní orgány a tvůrci politik by měli být při zvažování privatizace a PPP ve vodohospodářských službách velmi opatrní. Zrušit smlouvu se soukromým subjektem je zpravidla možné, nikoli však snadné; takový krok bývá spojen s vysokými náklady, vyžaduje mnoho času a odborné znalosti. Je tedy vhodné vyvarovat se v první řadě privatizace a partnerství veřejného a soukromého sektoru a místo toho hledat pomoc a partnerství s jinými místními orgány a veřejnými subjekty, které sdílejí společné poslání a hodnoty. Spolupráce mezi obcemi může přinést úspory z rozsahu a partnerství mezi veřejnými subjekty (PuP) mohou posílit schopnost provozovatelů řešit problémy. Je potěšující, že národní a regionální sdružení veřejných provozovatelů vodohospodářských služeb začínají hrát aktivní roli, pokud jde o sdílení poznatků a poskytování vzájemné podpory. Jejich základní hodnoty spolupráce a solidarity (namísto konkurence) mohou výrazně přispět ke zlepšení služeb a posílení místních kapacit (namísto jejich oslabení). Na mezinárodní úrovni bylo založeno Celosvětové partnerské sdružení poskytovatelů vodohospodářských služeb (GWOPA), které má podporovat neziskové kolegiální sdílení poznatků a posilovat tak místní kapacity. GWOPA je jednou z řady iniciativ zaměřených na shromažďování poznatků a usilujících o podporu veřejných poskytovatelů, kteří chtějí zvyšovat kvalitu svých služeb.

REMUNICIPALIZACE JE ŽIVOTASCHOPNÉ ŘEŠENÍ

Pokud jsou vodohospodářské služby ve vašem městě již zprivatizovány, představuje remunicipalizace možné a životaschopné řešení k ukončení

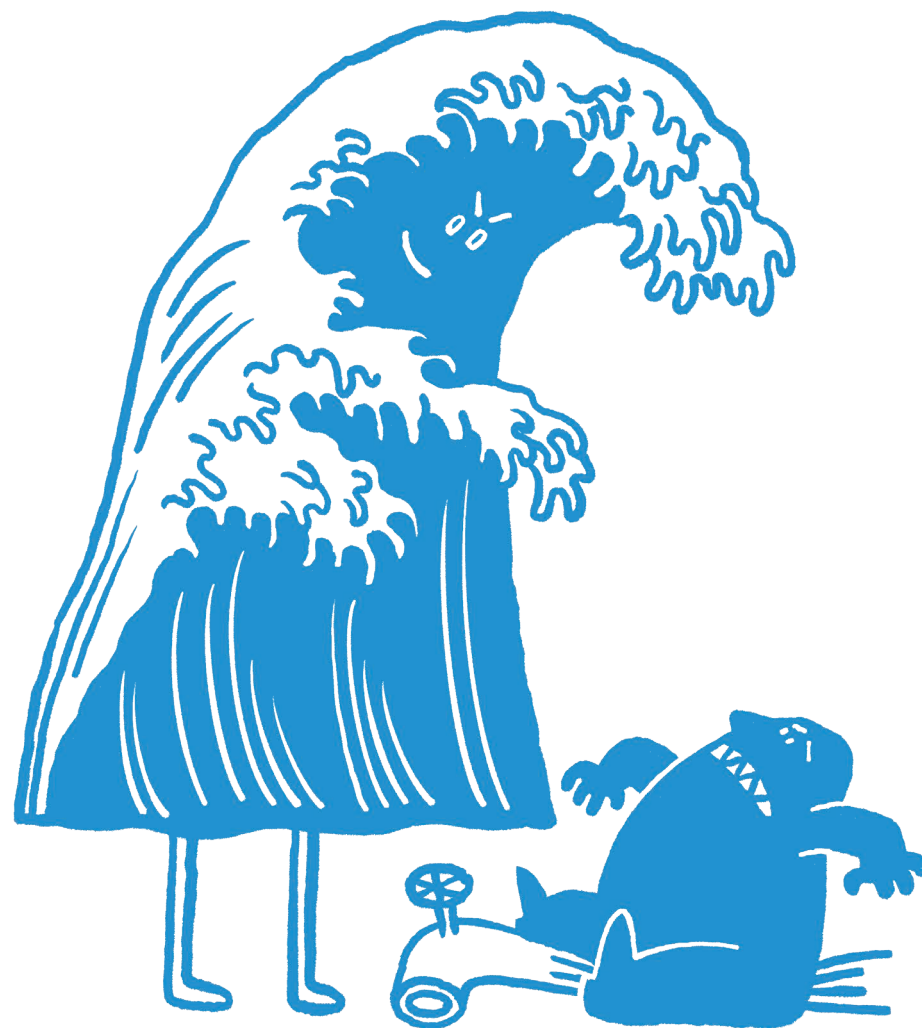
finančně a sociálně neudržitelných smluv. Opět platí, že remunicipalizace není snadná, a i když jednání se soukromým smluvním partnerem proběhnou bez problémů, neměla by být opomenuta řada dalších kroků: jedná se o technické záležitosti, jako je převod účetních a informačních systémů, převzetí pracovníků, obnova institucionálních znalostí a potřeba nastolit novou kulturu mezi manažery, inženýry, techniky atd. Naštěstí místní orgány a občané mohou čerpat ze zkušeností z více než 235 měst na severní i jižní polokouli, kde již remunicipalizace vodohospodářských služeb úspěšně proběhla. Existují přesvědčivé důkazy o tom, že remunicipalizace v těchto případech vedla ke zvýšení provozní účinnosti, investic do vodohospodářských systémů a transparentnosti. Kromě toho remunicipalizace nabízí příležitost obnovit veřejné vodohospodářské služby a zlepšit jejich účinnost a odpovědnost vůči místní komunitě. Skýtá příležitost vybudovat společensky žádoucí a ekologicky udržitelné modely veřejných vodohospodářských služeb v zájmu dnešních i budoucích generací.

BUDOVÁNÍ SPOJENECTVÍ

Zkušenosti s remunicipalizací, které jsou analyzovány v tomto textu, ukazují, jakou hodnotu má navazování širších partnerství a spolupráce mezi veřejnými provozovateli, místními úředníky, pracovníky a občany nejen pro vlastní remunicipalizaci, ale také pro zlepšení následného veřejného řízení. Všichni autoři, kteří se podílejí na tomto textu, se již řadu let různým způsobem podílejí na remunicipalizačních procesech. Sdílejí proto své praktické zkušenosti s cílem podpořit města a komunity, které usilují o remunicipalizaci vodohospodářských služeb nebo chtějí vytvořit pojistky proti privatizaci.

ČTYŘI PŘÍKLADY

Většina obyvatel v Německu a ve Spojených státech využívá veřejné dodávky vody, zatímco Francie je jednou z mála zemí na světě, kde je naopak většina obyvatelstva obsluhována soukromými poskytovateli. Francie, která má se soukromým vodohospodářstvím nejdelší a nejhlubší zkušenosti, je nyní hlavním dějištěm remunicipalizace.

Anne Le Strat, bývalá prezidentka Eau de Paris a místostarostka Paříže, a Christophe Lime, prezident France Eau Publique, potvrzují, že se politická situace změnila a velká města jako Paříž, Grenoble, Nice, Montpellier a Rennes se vrací k veřejné správě.⁴ Le Strat uvádí, že vlna remunicipalizace je tak výrazná, že soukromí provozovatelé dnes musí tvrdě lobovat, aby přesvědčili města o obnovení smluv, které pro ně kdysi bylo tak snadné uzavřít. Přestože většina zastupitelstva i starosta v Nice jsou považováni za představitele konzervativní politiky, v roce 2013 bylo rozhodnuto, že nebude obnovena vodohospodářská smlouva se soukromým subjektem, což ukazuje, že se nejedná pouze o otázku ideologického přesvědčení. Kvůli rostoucí kritice soukromé správy a řízení byly v 90. letech ve Francii zavedeny přísnější předpisy ke zlepšení konkurence a transparentnosti. Lime však poznamenává, že tento krok znamenal pouze snižování nákladů soukromých poskytovatelů a zhoršení kvality služeb pro uživatele, přičemž finanční transparentnost zůstala omezená.

Mary Grant, výzkumná pracovnice organizace Food & Water Watch, vysvětluje, že v letech 2007 až 2013 vzrostl v USA počet obyvatel využívajících služeb místní samosprávy o 7 %. Toto tempo je srovnatelné s Francií, kde se podle Lime počet obyvatel obsluhovaných veřejnými poskytovateli od roku 2008 každoročně zvyšuje o 1 procento. Hnutí za zachování a posílení veřejných vodohospodářských služeb je v USA živé a je zajímavé vidět, že se tendence v této zemi podobají Francii: řada veřejných vodohospodářských systémů rozšířila za využití stávající sítě své služby do sousedních oblastí a vzniklé komunální vodohospodářské společnosti navazují partnerství s dalšími městy a obcemi za účelem harmonizace kvality vody a služeb.

V Německu jsou po neúspěšných experimentech ve městech jako Berlín a Stuttgart úskalí privatizace dobře známá a obyvatelstvo již neakceptuje odprodej vodohospodářských služeb a majetku soukromým subjektům, jak říká Christa Hecht,

⁴ Tyto případy lze dohledat v nástroji pro sledování remunicipalizace: <http://remunicipalisation.org/>

generální ředitelka Aliance veřejných vodohospodářských sdružení (AöW). Její tvrzení dokládají i průzkumy veřejného mínění, které ukazují, že 82 procent obyvatelstva podporuje veřejné zásobování vodou. Hecht zdůrazňuje, že znalosti a zkušenosti inženýrů a technických odborníků z veřejného sektoru jsou přinejmenším stejně cenné jako znalosti a zkušenosti soukromých společností. Této skutečnosti odpovídá i analýza Mezinárodního měnového fondu a Světové banky z roku 2004, která uznává, že s ohledem na účinnost nebo jiné způsoby měření výkonnosti neexistuje mezi veřejnými a soukromými provozovateli žádný významný rozdíl.⁵ Hecht dochází k závěru, že veřejné vodohospodářství je jednoznačně lepší, mají-li být při plánování infrastruktury a cenotvorbě dostatečně zohledněny i sociální a environmentální otázky.

Remunicipalizace není fenoménem pouze ve vyspělých zemích. Nejnovějším a nejvýznamnějším milníkem v boji za ukončení privatizace vody je Jakarta v Indonésii. Nadnárodní vodárenská společnost Suez podepsala v roce 1997 privatizační smlouvu, která měla platit až do roku 2022. Společnost však nedostala povinnosti rozšířit a zlepšit dodávky vody pro obyvatele města, uživatelům vody účtovala přemrštěné částky a veřejné orgány donutila k velkému zadlužení, přestože sama inkasovala vysoké zisky. Nila Ardhianie a Irfan Zamzami, výzkumníci z organizace Amrta Institute for Water Literacy, zkoumají nedostatky privatizace v tomto městě již více než 10 let a zorganizovali nespočet veřejných debat na obhajobu práva na vodu a veřejné správy. Občanské úsilí vyvrcholilo v roce 2012, kdy skupina jakartských obyvatel podala proti místním orgánům a soukromým společnostem občanskoprávní žalobu a trvala na tom, že původní privatizační projekty byly nezákonné. Taková strategie stála obrovské množství energie a prostředků, zároveň však představovala kritický moment pro občany, kteří si díky ní mohli ujasnit svůj postoj, a přispěla ke změně

⁵ Mezinárodní měnový fond. 2004. Partnerství veřejného a soukromého sektoru. Přípravil odbor fiskálních záležitostí, 12. března. <http://www.imf.org/external/np/fad/2004/pifp/eng/031204.htm>

diskurzu ze strany veřejných orgánů. Bez vytrvalého úsilí angažovaných skupin občanů by privatizace v *Jakartě* pokračovala a soukromé společnosti by nadále profitovaly. Je politováníhodné, že *Jakarta* musela snášet celých 16 let situaci, kdy byla voda v soukromých rukou, a zažila řadu komplikací, než se podařilo zajistit všeobecný přístup k vodě. Je nejvyšší čas, aby se obyvatelé a veřejné orgány pustili do budování účinného a demokratického veřejného vodárenského systému, který bude sloužit potřebám lidí a přispívat k ochraně životního prostředí. Jak tento případ dokládá, angažovanost občanů hraje při budování skutečné veřejné kultury ve vodohospodářských službách po remunicipalizaci zásadní roli.

DŮVODY K REMUNICIPALIZACI

Probíhající výzkum 235 případů remunicipalizace po celém světě potvrzuje, že důvody pro remunicipalizaci vodohospodářských služeb jsou všeobecně platné. Mezi falešné sliby vodohospodářské privatizace, které vedou k remunicipalizaci, patří špatná výkonnost, nedostatek investic, spory ohledně provozních nákladů a zvyšování cen, stoupající účty za vodu, problémy s monitorováním, nedostatek finanční transparentnosti, snižování počtu zaměstnanců a špatná kvalita služeb. Konkrétně v případě *Jakarty* se projevuje kombinace všech těchto faktorů.

Problémy s kvalitou vody často souvisejí se snižováním počtu pracovních míst a nedostatečnou údržbou systému ze strany soukromých provozovatelů, což vede k ohrožení veřejného zdraví a vzniku environmentálních rizik, jak tomu bylo mimo jiné v USA. Grant vysvětluje, že místní samosprávy v USA přistupují k remunicipalizaci vodohospodářských služeb především s cílem zajistit místní kontrolu, která je nezbytná ke snižování nákladů a zlepšení služeb. Zvyšování cen vody doprovázené zhoršující se kvalitou vody v důsledku nedostatečných investic do modernizace sítí nastalo ve francouzském městě *Renne*, kde 30 % obyvatel dostávalo pitnou vodu nedostatečné kvality. Dnes soukromí provozovatelé ve Francii tvrdí, že zvýšili transparentnost příslušných smluv, ale jak uvádí *Lime*, v praxi je informační asymetrie běžným pro-

jevem outsourcingu služeb, přičemž místní orgány mají jen velmi omezené možnosti ověřovat informace poskytované soukromými provozovateli.

Zvyšování cen vody spojené s neplněním investičních povinností bylo zaznamenáno také v Berlíně.⁶ Hecht poukazuje na to, že veřejné orgány nemohly nad soukromými provozovateli v Německu vykonávat dozor ani je jakýmkoli způsobem ovlivňovat. Na jižní polokouli došlo po privatizaci v Bolívii, Argentině, Indii (Latur) a Mali k takovému navýšení cen a poplatků za připojení, že si již obyvatelé službu nemohli dovolit.⁷

ÚSPORY NÁKLADŮ

Hnacím motorem remunicipalizace je snaha zajistit místní správu a řízení základních zdrojů a snížit náklady. Nejběžnější a nejviditelnější změna spočívá v tom, že místní orgány mohou při opětovném převzetí vodohospodářských služeb ušetřit značné náklady. Průzkum mezi 18 malými komunitami v USA zjistil, že návrat k veřejnému provozu snížil náklady v průměru o 21 %; velké město jako Houston (2,7 milionu lidí) snížilo náklady o 17 %, což představuje 2 miliony amerických dolarů ročně. Cesta k těmto úsporám vedla přes zvýšení efektivity ve veřejných provozech, zastavení outsourcingu a snížení nákladů na monitorování externích dodavatelů. Podobných úspor se podařilo dosáhnout v Hamiltonu v Kanadě (1,2 milionu kanadských dolarů), v Grenoblu (40 milionů EUR) a v Paříži

- 6 Viz případy provincie Buenos Aires a Santa Fe zde: <http://remunicipalisation.org>. Azpiazu, D. a Castro, J. E. 2012. 'Agua pública: Buenos Aires in muddled waters.' In Pigeon, M., McDonald, D. A., Hoedeman, O. a Kišimoto, S. (eds.), Remunicipalisation: Putting water back into public hands, s. 58–73. Amsterdam: TNI.
- 7 Podrobné informace o bolivijských případech najdete na stránce: http://remunicipalisation.org/#case_La%20Paz%20and%20El%20Alto; http://remunicipalisation.org/#case_Cochabamba. Viz též Indie a Mali: http://remunicipalisation.org/#case_Latur; http://remunicipalisation.org/#case_Mali.

(35 milionů EUR během prvního roku provozu) ve Francii.⁸ Tyto veřejné úspory v mnoha případech umožňují zvýšit investice, které vedou ke zlepšení rozvodů nebo snížení cen vody pro uživatele.

Soukromé firmy zpravidla využívají vlastní dceřiné společnosti k outsourcingu a navyšování cen služeb. V malém španělském městě Arenys de Munt⁹ zjistili, že předchozí soukromý koncesionář účtoval za rozšíření obecní sítě poplatky, které byly téměř čtyřikrát vyšší než poplatky později účtované městem. Místní orgány v Německu také dospěly k závěru, že zajistí konkurenceschopnější ceny, pokud uzavřou smlouvu s místním poskytovatelem služeb, čímž současně podpoří regionální ekonomiku.

Zkušenosti z provincie Buenos Aires,¹⁰ kde žije 2,5 milionu obyvatel, jsou neméně dramatické. Nově založená veřejná společnost ABSA navázala spolupráci se zaměstnaneckým družstvem 5 de Septiembre SA. Výsledkem bylo zlepšení provozu a snížení technických nákladů ve srovnání s obdobím, kdy byla správa provozována soukromě, o 75 %. Společně se jim podařilo obnovit zařízení potřebná pro dobývání pitné vody a úpravu odpadních vod. Podle odhadů Amrita Institute by veřejná vodárenská společnost PAM Jaya v Jakartě mohla po remunicipalizaci snížit provozní náklady o 29 %.

Remunicipalizace přináší další výhody, které jsou nedílně spjaté s veřejnou správou, jako je spolupráce mezi městskými odbory za účelem racionalizace

- 8 Pigeon, M. 2012. 'Une eau publique pour Paris: Symbolism and success in the heartland of private water.' In Pigeon, M., McDonald, D. A., Hoedeman, O. a Kišimoto, S. (eds.), Remunicipalisation: Putting water back into public hands, s. 24–39. Amsterdam: TNI; Pigeon, M. 2012. 'Who takes the risks? Water remunicipalisation in Hamilton, Canada.' In Pigeon, M., McDonald, D. A., Hoedeman, O. a Kišimoto, S. (eds.), Remunicipalisation: Putting water back into public hands, s. 74–89. Amsterdam: TNI.
- 9 Podrobnosti najdete zde: http://remunicipalisation.org/#case_Arenys%20de%20Munt
- 10 Podrobnosti najdete zde: http://remunicipalisation.org/#case_Buenos%20Aires%20Province

zace provozu a sdílení vybavení. Například vodohospodářské a dopravní odbory mohou spolupracovat na časovém sladění výměny vodovodního potrubí s opravami silnic tak, aby se předešlo zbytečným výkopovým pracím. Komunální mezirezortní spolupráce umožňuje lepší využití zdrojů.

INVESTICE

Úsporu provozních nákladů lze využít ke zvýšení investic na rozšíření přístupu k vodě a kanalizaci (na jižní polokouli), popř. k výměně staré infrastruktury tak, aby splňovala přísnější předpisy v oblasti životního prostředí (na severní polokouli). Tím se veřejná správa zásadně liší od soukromého sektoru, v němž se úspory nákladů obvykle promítají do dividend pro akcionáře. V roce 2014 francouzský regionální účetní dvůr zveřejnil zprávy o hodnocení společnosti Eau de Paris a výslovně poukázal na to, že návrat k veřejné správě umožnil městu snížit cenu vody a zároveň zachovat vysokou úroveň investic. Také argentinská města (Buenos Aires, Santa Fe) realizovala za podpory národní vlády ambiciózní investiční programy na rozšíření služeb po remunicipalizaci a dokázala udržet ceny vody na přijatelné úrovni. Rovněž v bolivijském La Paz/El Alto a tanzanském Dar es Salaam¹¹ po remunicipalizaci iniciovaly národní vlády významné investice s cílem rozšířit služby pro obyvatele, kterým doposud poskytovány nebyly. Zkušenosti těchto měst nám ukazují, že pro dosažení ambiciózního sociálního cíle, jakým je všeobecný přístup k vodě a zajištění odpovídajících hygienických podmínek, je nutný veřejný závazek.

PŘEKÁŽKY A NOVÁ HROZBA

Téměř všechny případy uvedené v tomto textu byly spojeny s řadou obtíží. Zejména města, která ukončila soukromou smlouvu před vypršením platnosti, se často dostala do konfliktu se soukromými

dodavateli, což mnohdy vyvrcholilo soudními spory. Soukromé společnosti jsou v případě ukončení smlouvy dobře chráněny jak obchodními, tak národními zákony. Obecně je remunicipalizace bezproblémovější, pokud vyplýne z neobnovení smlouvy po skončení platnosti. Obce ve Francii zpravidla čekají, až vyprší platnost smlouvy, aby se vyhnuly placení pokut; mezitím může obec pracovat na přípravě nového veřejného modelu. Mnoho obcí se potýká se závažným porušováním smluvních povinností a tato situace je často bezprostřední motivací pro remunicipalizaci. Pro obce je však obtížné takové porušování prokázat a podávání soudních žalob je časově náročné a spojené s vysokými náklady na právní zastoupení.

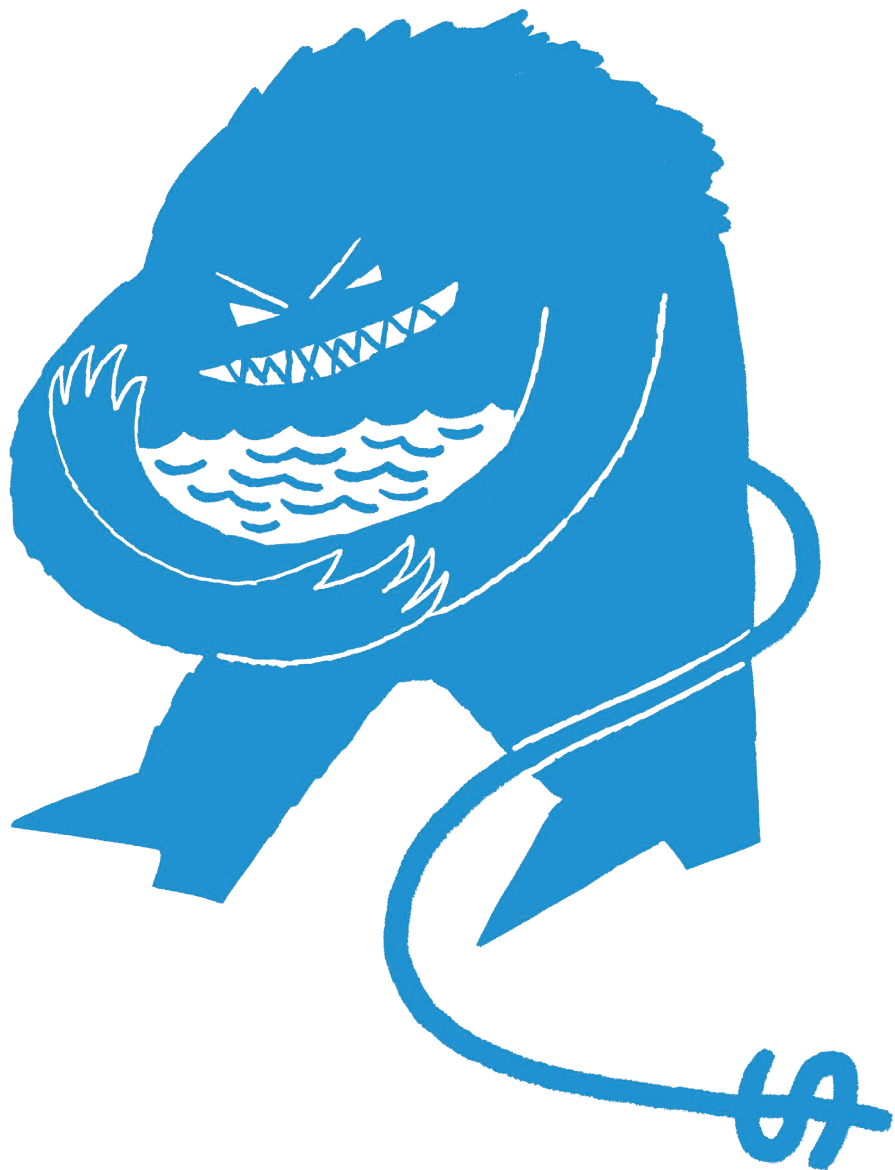
Jednou z hlavních hrozeb, která stojí před remunicipalizací, je mechanismus řešení sporů mezi investorem a státem (ISDS) obsažený v řadě bilaterálních investičních dohod. Řešení sporů mezi investorem a státem dává investorům pravomoc postavit státy před mezinárodní rozhodčí soudy a společnosti tento nástroj stále častěji používají k maximalizaci odškodnění. Politický prostor pro místní orgány, které chtějí zvrátit privatizaci, se v důsledku přemrštěné ochrany investorů zmenšuje, což podkopává demokracii.

K remunicipalizaci může dojít také prostřednictvím zpětného odkupu akcií od soukromých společností. Jasným příkladem, kdy vláda musela nést vysoké náklady na odkup akcií, je Berlín (celkem 1,3 miliardy EUR). Podobně v malajském státě Selangor se cena za výkup podílů čtyř soukromých koncesionářů vyšplhala na 1,9 miliardy EUR.¹² V těchto případech se místní samosprávy mohou vyhnout právním sporům, daňovým poplatníkům však způsobí velkou finanční zátěž na několik desítek let dopředu, neboť si na odkup podílů musí vypůjčit. Občané Berlína už za dobu privatizace zaplatili vysokou cenu prostřednictvím účtů za vodu a související služby i v podobě velkých zisků soukromých společností; a nyní musí po proběhlé remunicipalizaci splácet dluhy vzniklé za předchozího vedení.

¹¹ Pigeon, M. 2012. 'From fiasco to DAWASCO: Remunicipalising water services in Dar es Salaam.' In Pigeon, M., McDonald, D. A., Hoedeman, O. a Kishimoto, S. (eds.), Remunicipalisation: Putting water back into public hands, s. 40–57. Amsterdam: TNI

¹² Podrobnosti najdete zde: http://remunicipalisation.org/#case_Selangor%20State

V takových případech se navzdory změně vlastnictví může stát, že i veřejné společnosti budou nuceny usilovat o zisk a zbude jen malý prostor pro rozvoj nové kultury veřejných služeb a příslušných hodnot. Drahý odkup akcií má za následek vysoké platby za vodu a může veřejnému subjektu bránit v tom, aby reagoval na sociální a environmentální výzvy.

PRACUJÍCÍ A REMUNICIPALIZACE

V rámci remunicipalizace hrají pracující s ohledem na zajištění kvalitních služeb hlavní roli. Evropská federace odborových svazů veřejných služeb (EPSU) vnímá remunicipalizaci jako příležitost pro odbory nejen ke zlepšení pracovních podmínek, ale také k prosazení větší účasti pracovníků na řízení a správě veřejného subjektu za účelem obnovy hodnot veřejných služeb. Pracovníci jsou nicméně považováni za nákladné (platy) a snižování počtu pracovních míst je běžné nejen v případě soukromé správy, ale i v souvislosti s úspornými opatřeními, k nimž musí sahat orgány veřejné správy ve většině evropských zemí.

Je nezbytné si uvědomit, že angažování a kvalifikování pracovníci jsou klíčem k poskytování dobrých služeb. Pracovní podmínky a bezpečnost pracovníků by proto ve veřejném vodohospodářství měly mít vysokou prioritu. Zaměstnanci hráli například aktivní roli při rozvoji veřejných vodohospodářských služeb ve městě a provincii Buenos Aires. Pracovníci zde v nových veřejných společnostech vlastní 10 procent akcií a zároveň se výrazně rozšířily možnosti jejich vzdělávání. V provincii Buenos Aires byla také vypracována kreativní strategie ve spolupráci s dělnickým družstvem 5 de Septiembre, které je odpovědné nejen za technický provoz a kvalitu, ale rovněž za komunikaci se sousedními sdruženími a komunitami. Dělnická družstva veřejného poskytovatele AySA (město Buenos Aires) spolupracovala s obyvateli na rozšiřování přístupu k vodě ve čtvrtích, kde žijí nízkopříjmoví obyvatelé města, a napojila více než 700 000 nových uživatelů vody.

VEŘEJNÍ POSKYTOVATELÉ VODÁRENSKÝCH SLUŽEB JAKO INOVÁTOŘI

Společnost Eau de Paris změnila image veřejných provozovatelů. Ukázala, že veřejní provozovate-

lé působí jako inovátoři, pokud jde o sociální a environmentální politiku a rozvoj nové demokratické kultury. Jednou z ústředních strategií Eau de Paris je ochrana vody, přičemž společnost bere problém znečištění vody vážně. Navázala partnerství se zemědělci v oblasti povodí a pomáhá jim s přechodem na ekologické zemědělství a při omezování používaných chemikálií. Anne Le Strat je přesvědčená, že demokratická správa pomáhá zajistit kvalitní služby a rozvíjet hodnoty veřejných služeb. Pařížská organizace Water Observatory vytvořila prostor, v jehož rámci se mohou obyvatelé Paříže zapojit do vodohospodářské politiky. Observatoř je spolu s dalšími občanskými organizacemi a zástupci zaměstnanců členem rady společnosti Eau de Paris a má právo hlasovat o strategických rozhodnutích. Předpokladem demokratické správy je vysoká úroveň zveřejňování informací a transparentnosti. Za využití různých modelů dochází k zapojení občanů do rozhodovacích procesů také ve francouzském Grenoblu a Lacs de l'Essonne.¹³ Navzdory obtížným sociálním poměrům experimentovala s rozvojem sociální kontroly v komunálních společnostech také bolivijská města. Tyto skutečnosti svědčí o tom, že při remunicipalizaci nejde jen o změnu vlastnické struktury, ale také o příležitost vybudovat úzký vztah s uživateli a vrátit se k veřejným službám a hodnotám. Model pařížské Vodní observatoře lze vyzkoušet kdekoli na světě. Když občané vidí, jaké výhody veřejné vodárenské služby přinášejí a přijmou je za své, stanou se také aktivními obhájci tohoto systému.

NOVÉ PŘÍLEŽITOSTI KE SPOLUPRÁCI

Německá Aliance veřejných vodohospodářských sdružení (AöW) a francouzská France Eau Publique vystupují proti lobby soukromých provozovatelů vodohospodářských služeb, hájí zájmy veřejných provozovatelů a shromažďují znalosti a zkušenosti, na jejichž základě lze nabídnout konkrétní alternativy. Jak vysvětluje Christophe Lime, tato

¹³ Podrobnosti viz nástroj pro sledování remunicipalizace: http://remunicipalisation.org/#case_Lacs%20de%20l%E2%80%99Essonne

sdružení umožňují vzájemnou kolegiální podporu, přičemž na rozdíl od tržních konkurentů vycházejí z principů spolupráce a solidarity. Spolupráce je obzvláště důležitá ve Francii, kde v nadcházejících letech vyprší mnoho soukromých smluv. V malých i velkých městech je nutné, aby místní úřady vytvořily předpoklady potřebné k tomu, aby byla v oblasti vodohospodářství přijímána logická rozhodnutí v zájmu občanů. Sdružení veřejných provozovatelů hrají jedinečnou roli, jelikož sjednocují jednotlivé členy ve prospěch veřejného zájmu.

Sdružení AöW a France Eau Publique jsou součástí Asociace evropských veřejných provozovatelů vodního hospodářství Aqua Publica Europea. Regionální a národní sdružení veřejných provozovatelů vodohospodářských služeb i občanské organizace jsou stále lépe připraveny poskytovat při remunicipalizaci konkrétní podporu. Solidarita, spolupráce a partnerství mezi veřejnými orgány mohou otevřít cestu k demokratičtějšímu, inkluzivnějšímu a udržitelnějšímu vodárenským službám.

Veřejným provozovatelům by rovněž prospělo rozvíjet společné pojetí toho, co znamená úspěšné poskytování služeb. Profesor David McDonald, jeden z vedoucích projektu komunálních služeb, tvrdí, že ukazatele, které umožňují formulovat hodnoty veřejných služeb, by mohly jít nad rámec současných srovnávacích systémů, jež se opírají o hodnocení finanční výkonnosti a jsou hluboce zakotveny v tržní ideologii. Ačkoli běžně uplatňované srovnávací postupy se možná v zásadě soustředí na zvyšování transparentnosti a aktivní účasti, v praxi převládá jejich technokratické a centralizované zaměření. Měření úspěchu je zásadní, musíme však zohlednit „veřejný“ charakter služeb. Spravedlnost bez ohledu na příjmy, pohlaví či etnickou příslušnost znamená, že lidé musí mít stejný přístup ke službám, musí je dostávat ve stejné kvalitě a za dostupnou cenu, a zároveň musí být zajištěna bezpečnost a ochrana zdraví pracujících. Takové alternativní srovnávací metody by měly být základem pro zapojení uživatelů a pracovníků. Veřejná vodohospodářská sdružení mohou hrát při přehodnocování způsobů měření úspěšnosti veřejného zásobování vodou aktivní roli.

MOBILIZACE OBČANŮ

Řada úspěchů remunicipalizace by nebyla možná bez neúnavné mobilizace angažovaných občanů. V Jakartě se občané zabývali problémy privatizace, přestože měli léta omezený přístup k informacím. Berlíňané museli uspořádat referendum, aby se domohli odtajnění smluv se soukromými subjekty. Tlak občanů ovlivnil postoje místních orgánů k privatizaci v Hamiltonu (Kanada), Stuttgartu (Německo), Grenoblu, Rennesu, Montpellieru (Francie), Arenys de Munt (Španělsko), Stocktonu (USA) a Buenos Aires (Argentina). Role občanů a sociálních hnutí ukazuje, že v konečném důsledku je při remunicipalizaci v sázce více než jen přechod od soukromého vlastnictví k veřejnému. Jde o budování lepších veřejných služeb: služeb, které jsou transparentnější, odpovědnější, efektivnější a dlouhodobě zaměřené na potřeby lidí. Skutečnost, že jsou občané ochotni bojovat za remunicipalizaci a proti privatizaci, je dána také tím, že jsou přesvědčeni, že veřejný sektor má lepší předpoklady k plnění širších sociálních a environmentálních cílů a lepší schopnosti řešit základní otázky, jako je dostupnost a spravedlnost, adaptace na změnu klimatu, ochrana vod a ekosystémů, zatímco soukromé společnosti se zaměřují především na finanční aspekty. Je zřejmé, že si nemůžeme dovolit nadále spoléhat na soukromá vodohospodářská „řešení“.

PRAKTICKÝ PRŮVODCE PRO OBČANY A TVŮRCE POLITIK

Při přípravě na remunicipalizaci v oblasti vodohospodářství vezměte v úvahu následující doporučení:

- Ověřte smlouvu se soukromým subjektem a zjistěte, zda obsahuje ustanovení o „výpovědi bez uvedení důvodu“. Takové ustanovení umožňuje, aby obec ukončila dohodu předčasně z jakéhokoli důvodu, pokud je soukromý provozovatel informován s dostatečným předstihem, i když se může stát, že obec bude muset uhradit pokutu za ukončení.
- V případě závažného porušení smlouvy budete možná muset usilovat o „výpověď“ ze závažného důvodu“, což může vést k ukončení smlouvy bez náhrady. Může se však stát, že obec bude muset absolvovat rozhodčí řízení.
- Ověřte, zda vaše země podepsala bilaterální investiční dohodu se zemí původu soukromého provozovatele. Pokud ano, bude třeba věnovat zvláštní pozornost otázce, zda může následovat žaloba u mezinárodního rozhodčího soudu.
- Dobře se připravte a analýze možností ukončení smlouvy a (znovu)založení nové veřejné společnosti věnujte alespoň dva roky. V případě Paříže trvala příprava celých sedm let.
- Neztrácejte drahocenný čas vyjednáváním se soukromou společností. Město Buenos Aires strávilo vyjednáváním šest let a nakonec zvolilo remunicipalizaci jako poslední možnost. Jakarta vyjednávala čtyři roky, avšak bez valných výsledků. Tento čas lze místo toho lépe věnovat přípravě remunicipalizace.
- Při poskytování služeb hrají důležitou roli informační systémy (např. fakturace, sběr dat) a jejich převodu na veřejný subjekt je třeba

věnovat velkou pozornost. Může se stát, že soukromé společnosti nebudou při tomto přenosu informací spolupracovat tak, jak by bylo žádoucí. Ve městě Arenys de Munt předchozí soukromý vlastník předal neúplné, šifrované a nečitelné informace.

- Pro úspěšnou remunicipalizaci je důležitá politická vůle. Nápomocna může být městská rada, pokud vyhledá podporu u rady jiného města, kde již remunicipalizace úspěšně proběhla.

- Poradte se a už v rané fázi remunicipalizace zapojte pracovníky, kteří mají ucelené znalosti o každodenním provozu vodovodní sítě a služeb. Je velmi důležité získat je do nové veřejné společnosti.

- K dosažení vzájemné dohody je nutný sociální dialog o tom, jak harmonizovat mzdy a podmínky pro všechny zaměstnance. Ze sociálního dialogu se může rozvinout širší diskuse o tom, jaký typ veřejné vodárenské společnosti má být založen či obnoven. Je užitečné věnovat se tomu, jak v rámci nového veřejného modelu lépe zohlednit znalosti, odhodlání a požadavky pracovníků a uživatelů. Veřejné služby mohou být inovativní v tom smyslu, že do strategického rozhodování zapojí uživatele a pracovníky. Tento proces přispívá k transparentnosti a odpovědnosti nové veřejné společnosti.

- Vytvořte ukazatele pro měření úspěchu nového veřejného modelu.

- Kromě posouzení finanční výkonnosti a provozní efektivity se také zamyslete nad tím, jak měřit kvalitu služeb z pohledu spravedlnosti a udržitelnosti.

- V případě potřeby navažte partnerství s dalšími veřejnými provozovateli pro posílení místní kapacity.

This publication is following up on two discussions with international guests exploring the issue of water grabbing organised by the Rosa Luxemburg Stiftung in Prague in autumn 2020. It aims to familiarise Czech audience with the phenomenon of water grabbing, an issue little known and scarcely debated in Czechia as opposed to the closely connected issue of land grabbing. The first text provides a comprehensive introduction to the dynamics behind water grabbing, its impacts on communities and nature as well as possible ways to put a halt to it. The second text introduces the concept of remunicipalisation (deprivatisation) of water governance and wishes to provide empirical evidence and policy advice to municipal representatives seeking to address this issue in Czechia.

ODPOVĚDNÝ EDITOR

Jan Májíček

JAZYKOVÁ REDAKTORKA

Jana Krajčířiková

GRAFICKÁ ÚPRAVA

Alina Matějová

**OBÁLKA,
GRAFICKÁ ÚPRAVA
A SAZBA PÍSMO**

Fk Grotesk Bold,
Fk Grotesk Italic,
FK Grotesk Regular,
Univers LT Pro

**TISK A KNIHAŘSKÉ
ZPRACOVÁNÍ**

loxprint, Letohradská 711/10 , Praha 7

VYDALA

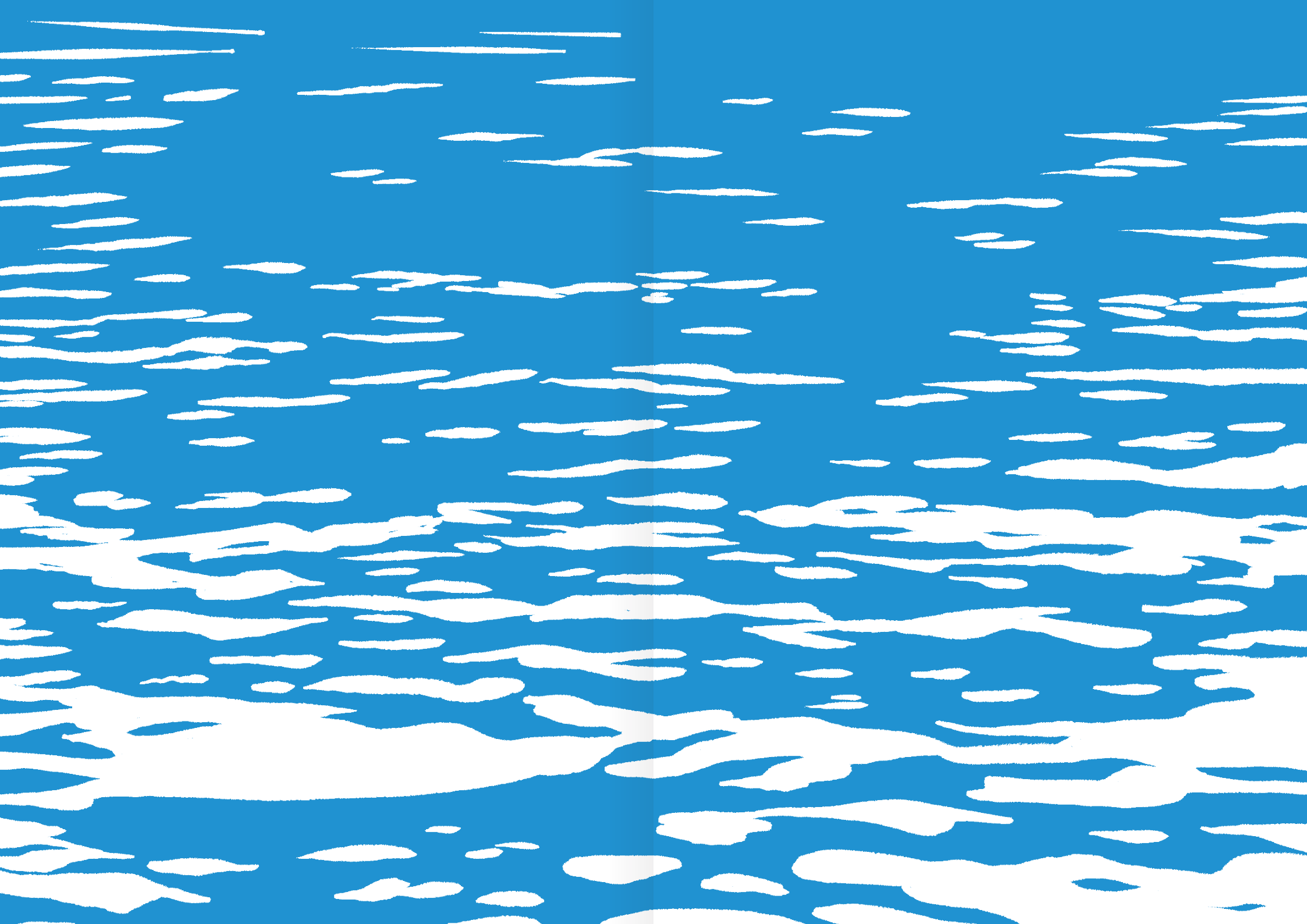
Rosa-Luxemburg-Stiftung e.V.,
zastoupení v České republice
V roce 2020.

ISBN

978-80-907997-5-2

KONTAKT

www.rosalux.org

2020